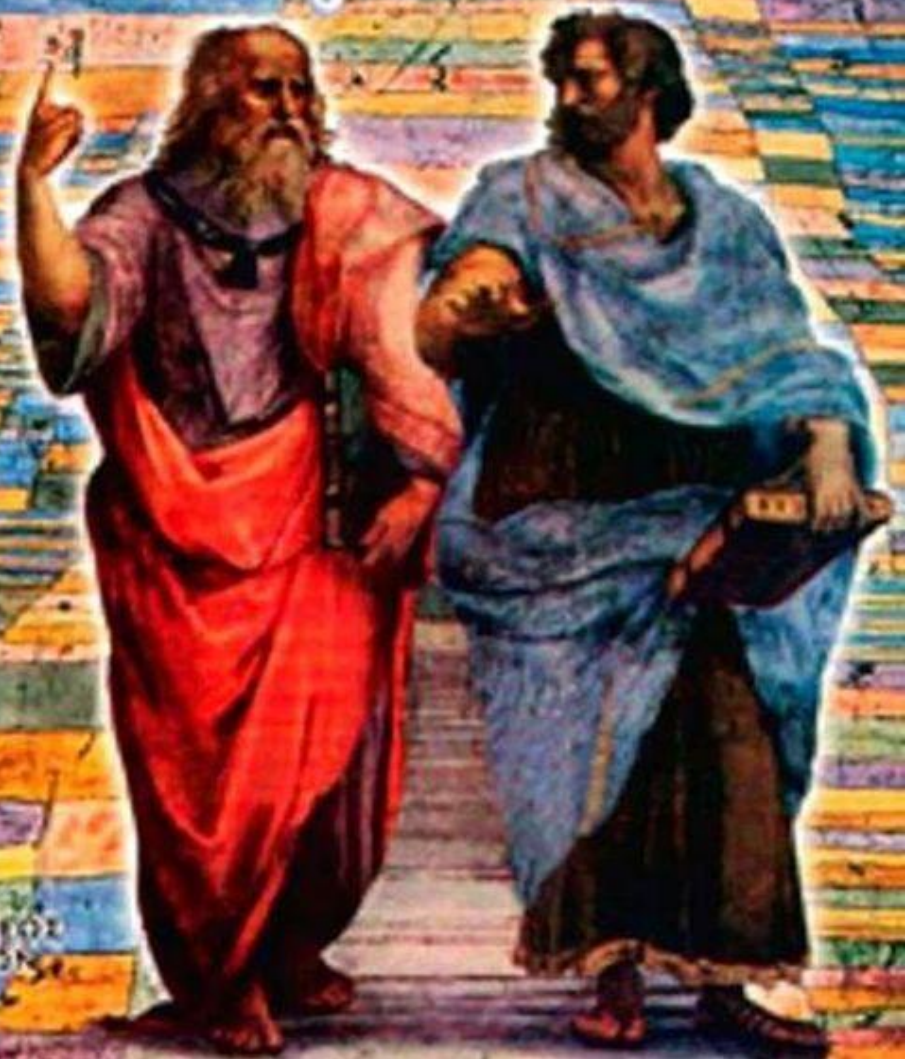

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Αρχαία Ελληνικά Φιλοσοφικός Λόγος

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

ΤΟΜΟΣ Δ΄

Φ Ι Λ Ο Σ Ο Φ Ι Κ Ο Σ Λ Ο Γ Ο Σ
Π Λ Α Τ Ω Ν – Α Ρ Ι Σ Τ Ο Τ Ε Λ Η Σ

Γ' ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

(ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ)

ΤΟΜΟΣ Δ'

Ομάδα συγγραφής

**Πλάτων: Μ. Ζ. Κοπιδάκης
Έλενα Πατρικίου**

**Αριστοτέλης: Δημήτρης Λυπουρλής
Δέσποινα Μωραΐτου**

**Υπεύθυνοι για το Παιδαγωγικό Ιν-
στιτούτο**

**ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΒΕΪΚΟΥ, Σύμβουλος
ΣΩΤΗΡΗΣ ΓΚΛΑΒΑΣ, Μόνιμος Πά-
ρεδρος**

Επιτροπή κρίσης

**Αγάθη Γεωργιάδου
Αναστάσιος Στέφος
Γιώργος Χριστοδούλου**

**Επιμέλεια έκδοσης
Δέσποινα Μωραΐτου**

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

ΠΛΑΤΩΝ - ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

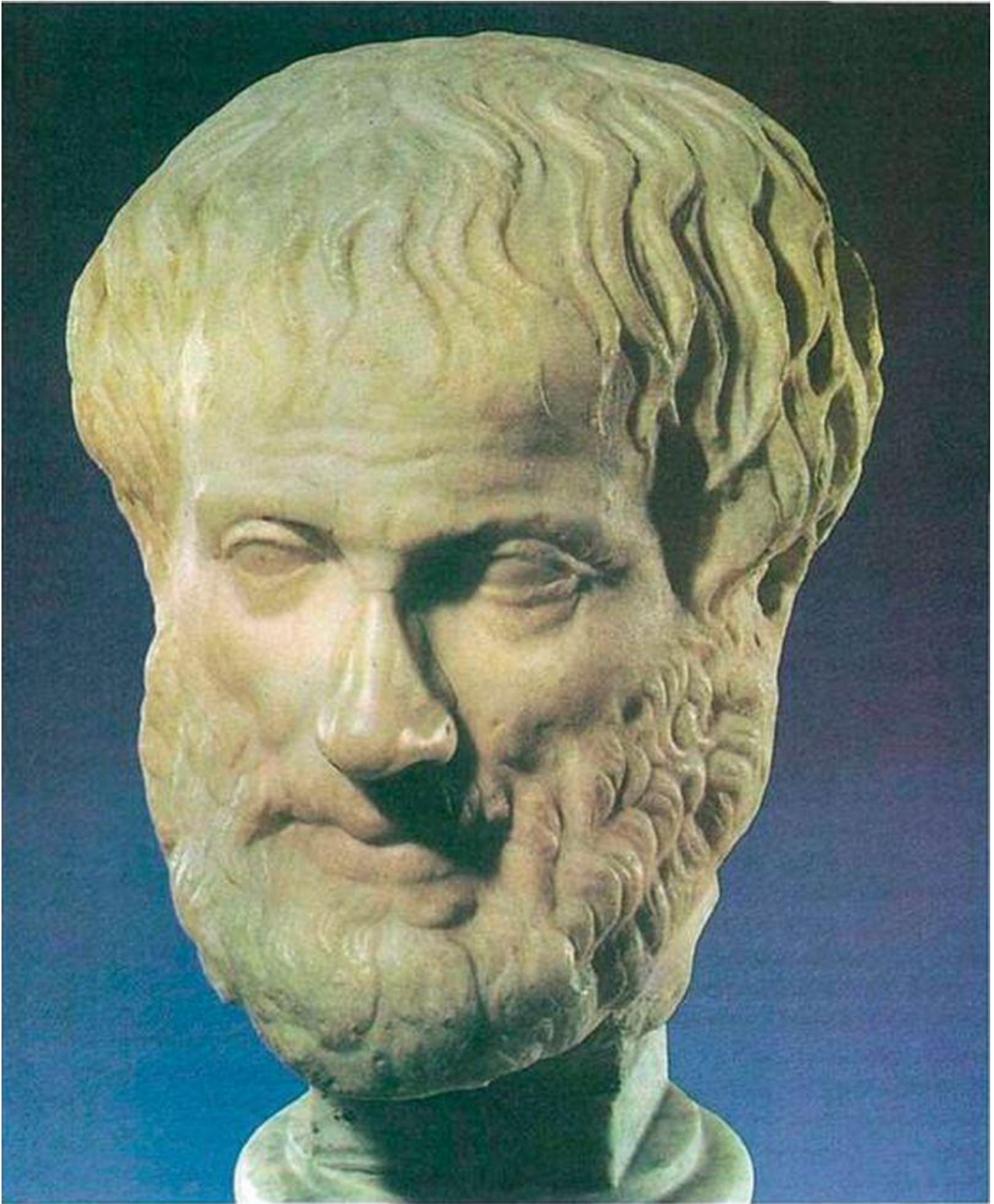
**Εξώφυλλο: α. Πλάτων - Αριστοτέ-
λης από τη Σχολή των
Αθηνών του Ραφαήλ
(Ρώμη, Βατικανό)
β. Κύριος δρόμος και
δευτερεύοντες δρόμοι
του Paul Klee (Μουσείο
Ludwig, Κολωνία)**

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ
ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ
Ομάδα εργασίας Ινστιτούτου Εκπαι-
δευτικής Πολιτικής**

**Μετατροπή: Ανδρονίκη Χαριτωνί-
δου**

Επιμέλεια: Άννα Σπανάκη

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

**Ρωμαϊκό αντίγραφο προτομής του
Αριστοτέλη
(Βιέννη, Μουσείο Ιστορίας της Τέχ-
νης).**

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ

Πότε και πού γεννήθηκε ο Αριστοτέλης — Λίγα λόγια για την καταγωγή του. Όταν ο Αριστοτέλης πέθανε στη Χαλκίδα ήταν —σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές μας— «τριῶν που καὶ ἑξήκοντα ἔτῶν» ἦταν τότε το τρίτο ἔτος της εκατοστής δέκατης τέταρτης Ολυμπιάδας σύμφωνα με τους υπολογισμούς του Απολλόδωρου, ὅπως τους μαθαίνουμε από τον Διογένη τον Λαέρτιο (3ος αι. μ.Χ.). Ο θάνατος λοιπόν του Αριστοτέλη συνέβη στα 322 π.Χ. Ὅλα αυτά θα πουν πως ο Αριστοτέλης πρωτοείδε το φως του ἡλίου στα 384 π.Χ. Το ὄνομα μιας μικρῆς, ἀσήμαντης μακεδονικῆς πόλης ἐπρόκειτο, χάρις σ' αυτό το γεγονός, να χαραχθεῖ στη μνήμη των

ανθρώπων: «Ἀριστοτέλης πόλεως μὲν ἦν Σταγείρων, τὰ δὲ Στάγειρα πόλις Θράκης πλησίον Ὀλύνθου καὶ Μεθώνης». Καὶ ὁ παλιὸς βιογράφος τοῦ Ἀριστοτέλη αισθάνθηκε, ὅπως βλέπετε, τὴν ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιήσῃ ἄλλα γνωστότερα γεωγραφικὰ ὀνόματα γιὰ νὰ πληροφορήσῃ τοὺς ἀναγνώστες τοῦ πρὸς τὰ πού θὰ ἔπρεπε νὰ φανταστούν ὅτι βρισκόταν ὁ τόπος ποὺ γέννησε τὸν Ἀριστοτέλη. Ποιοὺς θὰ ἤξερε τὰ Στάγειρα, τὴ μικρὴ πόλη τῆς Χαλκιδικῆς;

Ὁ πατέρας τοῦ λεγόταν Νικόμαχος καὶ ἦταν γιαντρός στὴν αὐλή τοῦ βασιλιά τῆς Μακεδονίας Ἀμύντα τοῦ Γ'. Μικρὸς ἀκόμη θὰ εἶχε ἐπομένως ὁ Ἀριστοτέλης τὴν εὐκαιρία νὰ γνωρίσῃ κοντὰ στὸν πατέρα τοῦ ἓναν περίεργο καὶ ἐνδιαφέροντα κόσμον:

τον κόσμο της ιατρικής. Τη συνήθεια να καταβροχθίζει βιβλία ο Αριστοτέλης θα την είχε ασφαλώς από τα μικρά του χρόνια· τα βιβλία της βιβλιοθήκης του πατέρα του, τα ιατρικά βιβλία, θα είχαν ασφαλώς περάσει και ξαναπεράσει από τα χέρια του. Ο ίδιος θα βεβαιώσει αργότερα —ολοφάνερα με πολύ καημό— ότι κανείς δεν γίνεται για τρός διαβάζοντας μόνο βιβλία· ποιος όμως θα μπορούσε να αρνηθεί πόσο ευαίσθητη είναι σε ορισμένες επιδράσεις η ψυχή μας σ' αυτήν την περίοδο της ζωής μας;

Ο Αριστοτέλης στην Ακαδημία του Πλάτωνα: μαθητής πρώτα, δάσκαλος στη συνέχεια. Δεκαεφτά χρονών ήταν ο γιος του Ασκληπιάδη Νικόμαχου —ορφανός από χρόνια από πατέρα— όταν έφτασε

στην Αθήνα στα 367 π.Χ. να σπουδάσει στην Ακαδημία, τη σχολή του Πλάτωνα. Τα έργα του μεγάλου δασκάλου —όσα είχαν γραφτεί ως την εποχή εκείνη— θα του ήταν ασφαλώς γνωστά. Η μαγεία του πλατωνικού λόγου θα πρέπει να ήταν που οδήγησε τα βήματά του με αποφασιστικότητα προς την Ακαδημία. Αλλιώς γιατί, αλήθεια, να διάλεξε αυτήν από το πλήθος των σχολών που υπήρχαν τότε στην Αθήνα; Τον Πλάτωνα πάντως ο Αριστοτέλης δεν τον βρήκε τότε στην Αθήνα· ο μεγάλος δάσκαλος είχε πριν από λίγο αναχωρήσει για τη Σικελία· ήταν το δεύτερο από τα τρία ταξίδια που επιχείρησε στην περιοχή εκείνη του ελληνισμού κυνηγώντας το όνειρό του, να δει, με τη βοήθεια των ισχυρών φίλων

που είχε εκεί, να παίρνουν ζωή οι πολιτικές του ιδέες και διδασκαλίες. Να ήταν άραγε η απουσία του Πλάτωνα από την Αθήνα τον καιρό που έφτασε εκεί νεαρός σπουδαστής ο Αριστοτέλης ένα γεγονός με αποφασιστική σημασία για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του Σταγειρίτη; Δεν δυσκολεύεται κανείς να απαντήσει καταφατικά στο ερώτημα αυτό, κυρίως μάλιστα όταν λάβει υπόψη του ότι η Ακαδημία δεν ήταν απλώς μια σχολή, μια από τις πολλές που υπήρχαν τότε στην Αθήνα. Η σημασία της Ακαδημίας βρίσκεται ακριβώς στο γεγονός ότι ήταν το σημείο συνάντησης σημαντικών λογίων της εποχής, που διατηρώντας και μέσα στα πλαίσια της Ακαδημίας ο καθένας τη δική του προσωπικότητα, το

δικό του επιστημονικό "πιστεύω", προωθούσαν όλοι μαζί την επιστημονική έρευνα παίρνοντας ο ένας από τον άλλο χρήσιμες παρορμήσεις και επιδρώντας θετικά ο ένας στον άλλον. Ένας τέτοιος λόγιος τον οποίο είχε την τύχη να συναντήσει ο Αριστοτέλης στην Ακαδημία, όταν ήρθε να σπουδάσει σ' αυτήν, ήταν ο Εύδοξος από την Κνίδα. Ο νεαρός, τότε, αυτός επιστήμονας ήταν μια από τις πιο προικισμένες προσωπικότητες της αρχαιότητας. Ήταν μαθηματικός, αστρονόμος και γεωγράφος, και ο Πλάτωνας δεν δίστασε καθόλου να του εμπιστευθεί, κατά τη διάρκεια της απουσίας του, τη διεύθυνση της σχολής του. Δεν ήταν λοιπόν μόνο τυχερός ο νεαρός Σταγειρίτης που «βρέθηκε», όπως είπε ένας αριστοτελιστής των

ημερών μας, «την πιο κατάλληλη στιγμή στον πιο σωστό τόπο, εκεί δηλαδή όπου υπήρχαν οι κατάλληλοι άνθρωποι που θα μπορούσαν να γονιμοποιήσουν με έναν εντελώς ξεχωριστό τρόπο τη σκέψη του βοηθώντας την να απλώσει μέσα σε σύντομο χρόνο τα δικά της φτερά»· πιο σημαντικό θα πρέπει να θεωρηθεί το γεγονός ότι με την απουσία του Πλάτωνα ο Αριστοτέλης είχε, από την πρώτη στιγμή, την ευκαιρία να δεχτεί εκείνην ακριβώς την επίδραση που πρέπει να ανταποκρινόταν πολύ αμεσότερα στη δική του ψυχοσύνθεση, την απόλυτα σχεδόν θετική και επιστημονική, την ελάχιστα οπωσδήποτε ποιητική (τέτοια ήταν κατά βάση η ψυχοσύνθεση του Πλάτωνα).

Η επιστροφή του Πλάτωνα στην

Αθήνα έγινε μόλις δυο χρόνια αργότερα' ο Πλάτωνας είχε πια τότε περάσει τα εξήντα, ενώ ο Αριστοτέλης μόλις πλησίαζε τα είκοσι. Ο έμπειρος δάσκαλος δεν χρειάστηκε πολύ για να διακρίνει με τι αρετές ήταν προικισμένος ο νεαρός μαθητής του. Ό,τι βέβαια θα θαύμασε πιο πολύ σ' αυτόν θα ήταν η οξύνοιά του. Στην αρχαιότητα υπήρχε το ανέκδοτο ότι ο Πλάτωνας έδωσε στον Αριστοτέλη το παρανόμι "ο Νους", ο Νους της σχολής. (Μια αρχαία πηγή μας διηγείται πως «Όταν έλειπε από το μάθημα ο Αριστοτέλης, ο Πλάτωνας έλεγε πικραμένος: "Λείπει ο Νους, άρα σήμερα το ακροατήριό μου είναι κουφό"».) Ο Πλάτωνας όμως έδωσε κι ένα δεύτερο παρατσούκλι στον Αριστοτέλη' τον είπε "αναγνώστη",

γιατί ο Αριστοτέλης έμεινε μερικές φορές και διάβαζε στο σπίτι του αντί να πηγαίνει στο μάθημα.

Είκοσι χρόνια έμεινε ο Αριστοτέλης στην Ακαδημία. Μετά τη συμπλήρωση των βασικών σπουδών του κύριο έργο του είχε πια την επιστημονική έρευνα και τη διδασκαλία. Η διδασκαλία του στην Ακαδημία και οι ιδέες που μ' αυτήν μετέδιδε στους μαθητές του έφεραν συχνά τον Αριστοτέλη αντιμέτωπο με τους συναδέλφους του στην Ακαδημία, τον Ηρακλείδη, τον Σπεύσιππο, τον Ξενοκράτη· ήταν αληθινά αλύπητη μερικές φορές η κριτική που ασκούσε σε βάρος τους. Και του Πλάτωνα οι απόψεις δεν ξέφυγαν από τον έλεγχο του Αριστοτέλη. Τι να πει κανείς για την κριτική που ασκούσε σε βάρος

άλλων σχολών και των εκπροσώπων τους; Έτσι καταλαβαίνουμε πώς συνέβαινε να έχει ο Αριστοτέλης λίγους μόνο φίλους, πολλούς όμως εχθρούς. Ο χαρακτήρας του δεν θα ήταν βέβαια άσχετος με αυτό το γεγονός, σχεδόν όμως τις περισσότερες φορές ήταν η βαθιά του πίστη πως οι δικές του απόψεις βρίσκονταν πιο κοντά στην αλήθεια αυτό που τον εξωθούσε στην αυστηρή κριτική των απόψεων των άλλων· όταν είχε να διαλέξει ανάμεσα στους φίλους και στην αλήθεια —μας το βεβαιώνει ο ίδιος— θεωρούσε «ὄσιον προτιμᾶν τὴν ἀλήθειαν». Πώς να συμπεριφερόταν διαφορετικά ένας άνθρωπος που πίστευε ακράδαντα πως του αληθινού φιλοσόφου γνώρισμα είναι να έχει το κουράγιο ακόμη «καὶ τὰ

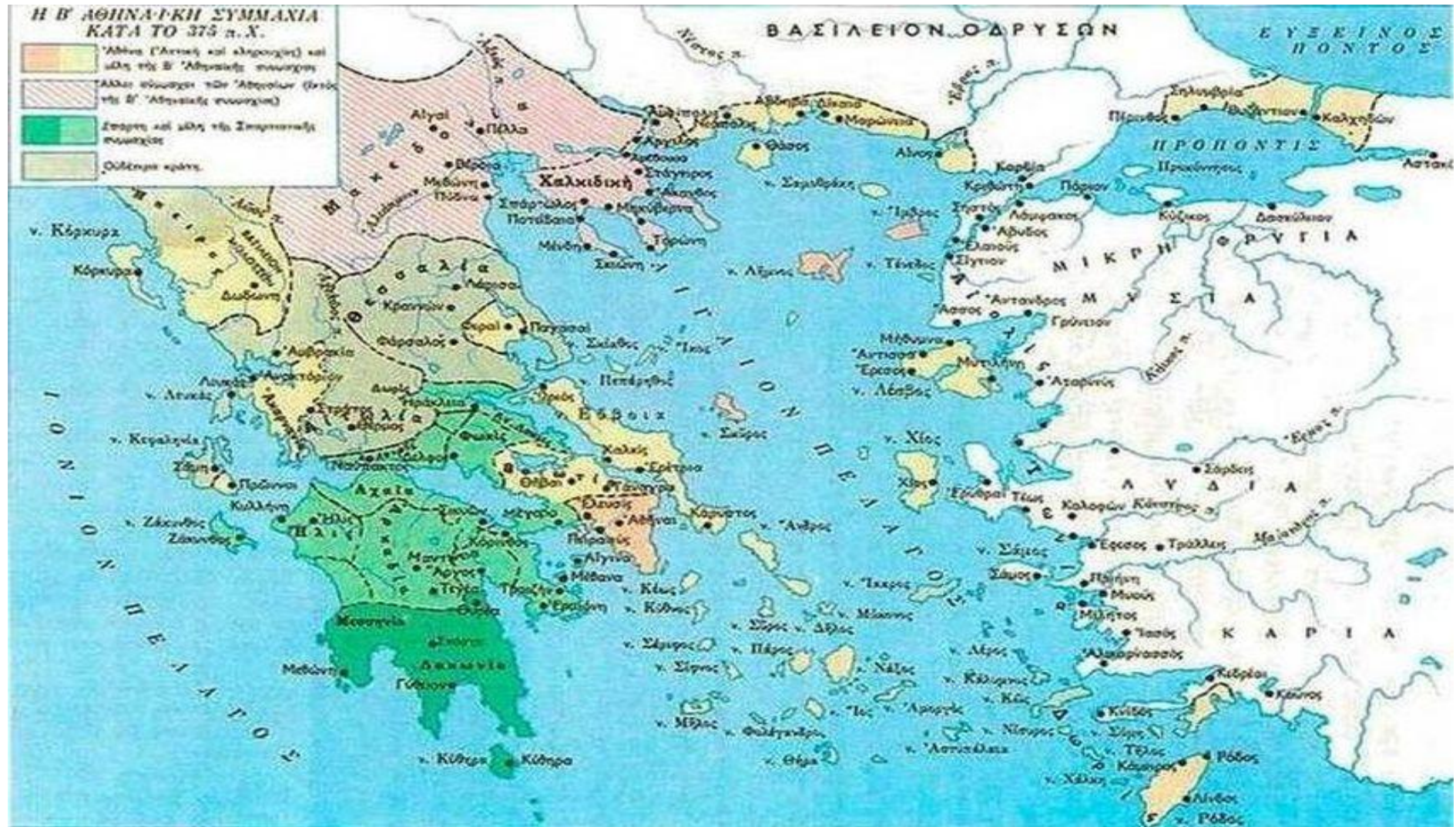
οἰκεῖα ἀναιρεῖν ἐπὶ σωτηρία τῆς ἀληθείας», να θυσιάζει δηλαδή ἀκόμη και τις πιο προσωπικές του απόψεις, αν είναι να σωθεί η ἀλήθεια;

Ο Αριστοτέλης φεύγει από την Αθήνα (και από την Ακαδημία). Εγκατάστασή του στην Άσσο. Τον Μάιο του 347 η Ακαδημία έκλαψε την απώλεια του ιδρυτή της: ο Πλάτωνας πέθανε σε ηλικία 80 χρόνων. Αμέσως μετά ο Αριστοτέλης εγκατέλειψε και την Ακαδημία και την Αθήνα. Γιατί άραγε; Είπαν πως ο Αριστοτέλης εγκατέλειψε την Ακαδημία, επειδή η ψυχή του γέμισε πίκρα και απογοήτευση όταν, ύστερα από τον θάνατο του Πλάτωνα, τη θέση του στη διεύθυνση της σχολής την πήρε όχι αυτός, ο πιο άξιος μαθητής του, αλλά ο Σπεύσιπ-

πος, ο ανεψιός του Πλάτωνα από την αδελφή του. Φαίνεται όμως πως τελικά πρέπει μάλλον να συμφωνήσουμε μ' εκείνους που πίσω από το γεγονός αυτό βλέπουν πολιτικούς μόνο λόγους. Η κατάληψη της Ολύνθου από τον Φίλιππο στα 348 είχε, πράγματι, ανεβάσει πολύ ψηλά τον αντιμακεδονικό πυρετό στην Αθήνα, κάτι που είχε αρχίσει να συμβαίνει ήδη από την εποχή που ο Φίλιππος κατέλαβε την Αμφίπολη (357 π.Χ.). Η πολιτική άνοδος του Δημοσθένη, του αρχηγού του έτοιμου για πόλεμο αντιμακεδονικού κόμματος, ήταν συνέπεια του υψηλού αυτού πυρετού. Και φυσικά η ζωή δεν ήταν πια καθόλου εύκολη στην Αθήνα για έναν Μακεδόνα που οι σχέσεις του με τη βασιλική αυλή της Μακεδονίας ήταν γνω-

στές, που οι Αθηναίοι τον θεωρούσαν κιόλας πράκτορα του βασιλικού αυτού οίκου και που, στο κάτω κάτω, είχε στην Αθήνα περισσότερους εχθρούς παρά φίλους.

Με πρόσκληση του φίλου του Ερμία, του τυράννου του Αταρνέα, ο Αριστοτέλης πήγε και εγκαταστάθηκε στην Άσσο, μια πόλη στην παραλία της Μ. Ασίας απέναντι από τη βόρεια Λέσβο. Άφηνε έτσι πίσω του την Αθήνα, τη ζωή του στην Ακαδημία, και έκλεινε την πρώτη περίοδο της φιλοσοφικής του δραστηριότητας. Καρποί αυτής της περιόδου ήταν τα έργα του που έφτασαν ως εμάς με τους τίτλους Κατηγορίαι, Περί έρμηνείας, Τοπικά, Αναλυτικά πρότερα, Αναλυτικά ύστερα, Ποιητική, Ψητορική (μόνο τα δύο πρώτα βιβλία), Ήθικά

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. Γ1 σελ. 400. Δες κυρίως Στάγειρα, Άσσο, Αταρνέα.

μεγάλα, και αργότερα ένα μεγάλο μέρος από τα Φυσικά του, το Περί γενέσεως και φθοράς, σημαντικές ενότητες από τα Μετά τὰ φυσικά (εκείνες όπου συζητείται η πλατωνική θεωρία περί ιδεών), το τρίτο βιβλίο της Ῥητορικῆς, τα Ἠθικὰ Εὐδήμια.

Ἦδη το περιεχόμενο των έργων που κατατάσσονται στην περίοδο αυτή δείχνει πως η εργασία του Αριστοτέλη στην πρώτη αυτή εικοσαετία της φιλοσοφικής του δραστηριότητας έχει στη βάση της τους πλατωνικούς προβληματισμούς: από αυτούς ξεκινώντας ο Αριστοτέλης διαμορφώνει τη δική του φιλοσοφική κοσμοθεωρία. Απορρίπτει τη θεωρία των ιδεών και διατυπώνει τις δικές του απόψεις για τη διαλεκτική, την τέχνη του λόγου,

την επιστημονική απόδειξη. Αρχίζει να διαμορφώνει τη θεωρία του περί των αρχών και να αναζητεί τον τελικό σκοπό των φυσικών φαινομένων και της ανθρώπινης ζωής.

Στην Άσσο αρχίζει η δεύτερη περίοδος της φιλοσοφικής δραστηριότητας του Αριστοτέλη: ο φιλόσοφος ανακαλύπτει τον κόσμο των ζώων και των φυτών. Στην Άσσο άρχισε για τον Αριστοτέλη μια εντελώς καινούργια περίοδος στη ζωή του και στις έρευνές του. Τα ενδιαφέροντά του στράφηκαν τώρα προς νέους στόχους: ο Αριστοτέλης ανακάλυψε τον κόσμο των ζώων και των φυτών. Αυτό είναι άλλωστε το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της δεύτερης περιόδου της φιλοσοφικής του δραστηριότητας, αυτής που αρχίζει με την εγκατά-

σταση στην Άσσο και θα τελειώσει με τη δεύτερη εγκατάστασή του στην Αθήνα. Όλα σχεδόν τα φυσιογνωστικά του έργα είναι καρπός αυτής της περιόδου: *Περὶ τὰ ζῶα ἱστορίαι* (στην πραγματικότητα μια αξιοθαύμαστη συλλογή εντυπωσιακού σε όγκο ζωολογικού υλικού), *Περὶ ζῶων μορίων*, *Περὶ ζῶων πορείας*, "*Μικρὰ φυσικά*", *Περὶ ψυχῆς*.

Όλη τη γοητεία που πλημμύρισε την ψυχή του η ανακάλυψη του κόσμου των ζώων και των φυτών ο Αριστοτέλης την αποτύπωσε με αληθινά αριστοτεχνικό τρόπο στην πέμπτη παράγραφο του πρώτου βιβλίου του *Περὶ ζῶων μορίων*. Ἰδού το έξοχο αυτό κείμενο σε μια ελεύθερη απόδοση:

«Τα όντα που αποτελούν τον φυσικό κόσμο χωρίζονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες. Τη μια την αποτελούν εκείνα που είναι αγέννητα και άφθαρτα, την άλλη όσα μετέχουν στη γένεση και στη φθορά. Από την άποψη της αξίας καμιά βέβαια σύγκριση ανάμεσα στα πρώτα και στα δεύτερα· στην πραγματικότητα τα πρώτα έχουν θεϊκά χαρακτηριστικά. Οι δυνατότητες που έχουμε να γνωρίσουμε στο βάθος τους τα όντα της πρώτης κατηγορίας είναι δυστυχώς ελάχιστες (είναι αφάνταστα λίγη η βοήθεια που μας προσφέρουν οι αισθήσεις μας για να τα μελετήσουμε - κι ας είναι ο πόθος μας να τα γνωρίσουμε μεγάλος). Αντίθετα, τα όντα που αποτελούν τη δεύτερη κατηγορία, τα φθαρτά δηλαδή ζώα και φυτά, αυτά έχουμε πολύ περισ-

σότερες δυνατότητες να τα γνωρίσουμε· ο λόγος είναι γιατί μεγαλώνουμε και ζούμε ανάμεσά τους. Φτάνει να έχει κανείς τη διάθεση να υποβληθεί σε κόπους —που δεν θα είναι βέβαια λίγοι— και θα μπορέσει ασφαλώς να αποκτήσει ένα πλήθος από γνώσεις που αφορούν το καθένα χωριστά από τα είδη τους. Ωστόσο έχουν και οι δύο κατηγορίες τη δική τους ξεχωριστή γοητεία. Ας είναι ελάχιστη η γνώση που καταφέρνουμε τελικά να αποκτήσουμε για τα αγέννητα και άφθαρτα όντα: η χαρά που μας δίνει η γνώση αυτή, ακριβώς γιατί είναι μια γνώση μοναδική και πολύτιμη, είναι ασύγκριτα πιο μεγάλη από τη χαρά που μας δίνει η γνώση όλων των πραγμάτων που βρίσκονται γύρω μας εδώ κάτω (μήπως δεν είναι πιο

μεγάλη και η χαρά μας όταν βλέπουμε ας είναι και μια ακρούλα από κάτι που ανήκει στο πρόσωπο που αγαπούμε, παρά όταν βλέπουμε άλλα πράγματα, ας είναι και τα πιο μεγάλα και τα πιο σημαντικά;). Τα όντα που ανήκουν στη δεύτερη κατηγορία είναι σε μεγαλύτερο βαθμό προσιτά στη γνώση μας' από την άποψη λοιπόν της επιστημονικής γνώσης αυτά έχουν το προβάδισμα, και καθώς βρίσκονται πιο κοντά μας και συγγενεύουν πιο πολύ με τη δική μας φύση, μας εξασφαλίζουν ένα αναπλήρωμα για τη γνώση των θείων όντων που μας λείπει. Για τα θεία όμως όντα έχουμε ήδη κάνει αρκετό λόγο' ώρα να μιλήσουμε τώρα για τον ζωικό κόσμο. Μιλώντας για τον κόσμο αυτό θα βάλουμε όλα μας τα δυνατά να μην

παραλείψουμε ούτε έναν εκπρόσωπο του, ας είναι και ο πιο ασήμαντος. Γιατί μολονότι υπάρχουν ζώα που δεν έχουν τίποτε το ελκυστικό για τα μάτια μας, εντούτοις η φύση που τα δημιούργησε δίνει στον άνθρωπο που τα μελετά, στον άνθρωπο που είναι από τη φύση του προικισμένος με φιλοσοφική διάθεση και μπορεί να διακρίνει τις αιτίες των πραγμάτων, χαρά απερίγραπτη... Γι' αυτό δεν πρέπει να κουραζόμαστε, σαν τα παιδιά, να μελετούμε και το πιο ασήμαντο ζώο. Γιατί σε κάθε δημιούργημα της φύσης υπάρχει κάτι το θαυμάσιο. Μια παλιά ιστορία λέει πως κάποτε κάποιοι ξένοι επισκέφτηκαν τον Ηράκλειτο θέλοντας πολύ να του μιλήσουν, μπαίνοντας όμως τον βρήκαν να κάθεται απλώς δίπλα

στη φωτιά και να ζεσταίνεται και γι' αυτό στάθηκαν διστακτικοί· εκείνος τους έδωσε θάρρος και τους είπε να μπουν. «Μη διστάζετε», τους είπε· «υπάρχουν και εδώ θεοί». Έτσι πρέπει να προχωρεί κανείς και στην πιο ασήμαντων ζώων τη σπουδή, με την πίστη πως το καθένα κρύβει μέσα του κάτι το φυσικό· αυτό θα πει: κάτι το ωραίο».

Δεν είναι το μόνο, είναι όμως ασφαλώς το ωραιότερο από τα κείμενα του Αριστοτέλη που δείχνουν το απόλυτο συνταίριασμα μέσα στην ψυχή του μεγάλου αυτού στοχαστή των χαρακτηριστικών του εμπειρικού, αυτό θα πει: του θετικού επιστήμονα, με τα χαρακτηριστικά του πιο θεωρητικού φιλοσόφου. Μια εμπειρική επιστήμη που ιδρύεται αυτήν τη στιγμή ντύνεται

από την πρώτη κιόλας στιγμή της ζωής της τον φιλοσοφικό μανδύα. Καμιά αντίφαση δεν βλέπει σ' αυτό ο Αριστοτέλης.

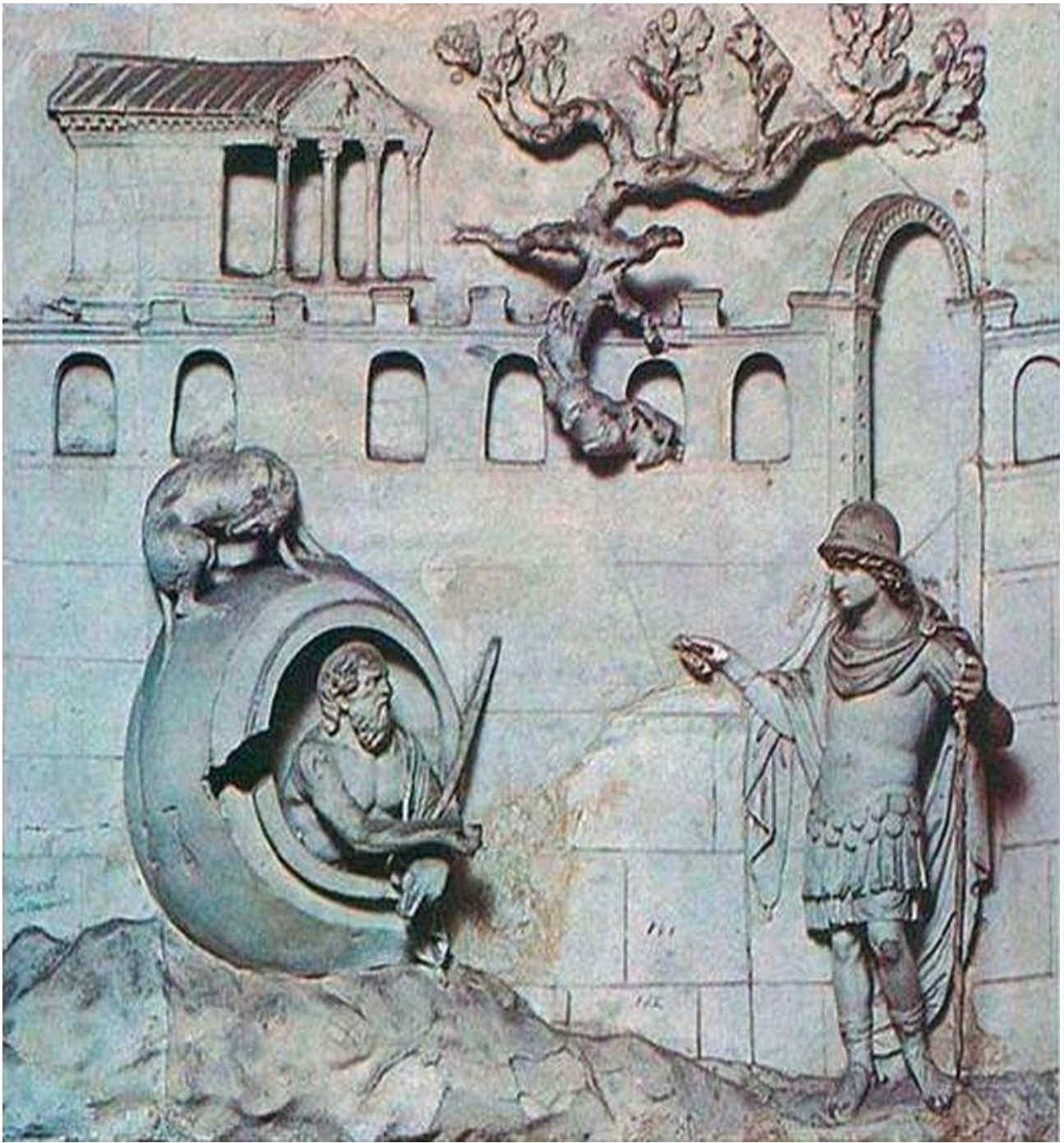
Στην Άσσο ή στη Μυτιλήνη, όπου εγκαταστάθηκε λίγο αργότερα, ο Αριστοτέλης είχε την ευκαιρία να συναντήσει έναν νέο που έγινε από τότε ο πιο πιστός μαθητής και συνεργάτης του: τον Θεόφραστο. Όταν ο Αριστοτέλης έφυγε για να εγκατασταθεί στη Μακεδονία, ο Θεόφραστος τον ακολούθησε και εκεί. Τη συνεργασία τους τη σταμάτησε μόνο ο θάνατος του Αριστοτέλη.

Ο Αριστοτέλης στη Μακεδονία: δάσκαλος του Αλέξανδρου. Εγκαταστημένος στη Μακεδονία (343/2 π.Χ.) ο Αριστοτέλης ανέλαβε, με πρόσκληση του βασιλιά Φίλιππου, την αγωγή του Αλέξανδρου, του νε-

αρού (δεκατριών, τότε, χρονών) διαδόχου του θρόνου. Η εκπαίδευση γινόταν συνήθως στη Μίεζα, μια μικρή κωμόπολη κοντά στην Πέλλα. Για την αγωγή του Αλέξανδρου ο Αριστοτέλης χρησιμοποίησε κατά κύριο λόγο τα ομηρικά έπη (με την ευκαιρία μάλιστα αυτή ο φιλόσοφος επιμελήθηκε μια καινούργια έκδοση των ομηρικών επών).

Επιστροφή του Αριστοτέλη στην Αθήνα: αρχίζει η τρίτη περίοδος της φιλοσοφικής του δραστηριότητας. Ο Αριστοτέλης διδάσκει στο Λύκειο. Στη Μακεδονία ο Αριστοτέλης έμεινε ως το 335. Το κλίμα που επικρατούσε τώρα στην Αθήνα ευνοούσε την επάνοδό του εκεί. Συνοδευμένος λοιπόν από τον Θεόφραστο ξαναγύρισε στον τόπο που είχε γίνει γι' αυτόν μια δεύτερη

πατρίδα. Εκεί συνέχισε τις έρευνές του μαζί, φυσικά, και τη διδασκαλία του, όχι όμως πια στην Ακαδημία, που τη διηύθυνε τώρα ο Ξενοκράτης, αλλά στο Λύκειο, το δημόσιο γυμναστήριο στον Λυκαβηττό, όπου δίδασκαν συνήθως ρήτορες και σοφιστές. Αργότερα, όταν ο Θεόφραστος ίδρυσε σχολή που θα διδάφύλαττε και θα πρόβαλλε τις διδασκαλίες του Αριστοτέλη, αυτή πήρε το όνομα Περίπατος, ίσως από τον περίπατον, τη στεγασμένη στοά του Λυκείου.

Το ζωηρό ενδιαφέρον του Αλέξανδρου για τους ανθρώπους των γραμμάτων και ειδικότερα τους φιλοσόφους φωτίζει το παρακάτω

επεισόδιο. Όταν ο Αλέξανδρος έφθασε στην Κόρινθο, πήγε να επισκεφθεί τον Κυνικό Διογένη και τον ρώτησε αν θέλει τίποτε. Ο φιλόσοφος του απάντησε να μετακινηθεί λίγο γιατί του έκρυβε τον ήλιο. Η παράδοση λέει ότι έπειτα από την εκπληκτική αυτή απάντηση ο Αλέξανδρος είπε: αν δεν ήμουν Αλέξανδρος θα ήθελα να είμαι Διογένης. Το επεισόδιο αυτό παριστάνεται σε ελληνορρωμαϊκό ανάγλυφο. Ο Διογένης εικονίζεται ξαπλωμένος στο πιθάρι του, ενώ ο Αλέξανδρος (δεξιά) κάνει κίνηση χαιρετισμού (Ρώμη, Villa Albani).

Δώδεκα χρόνια έζησε τη δεύτερη αυτή φορά ο Αριστοτέλης στην Αθήνα. Και ήταν όλα χρόνια απερίσπαστης δουλειάς. Ο φιλόσοφος συνθέτει τώρα το σημαντικότερο μέρος των Πολιτικῶν του (έχει άλλωστε προηγηθεί —κατά την περίοδο των ταξιδιῶν του— η συγκέντρωση των 158 Πολιτειῶν του, των μορφῶν διακυβέρνησης ή, όπως θα λέγαμε εμείς σήμερα, των συνταγμάτων ενός πλήθους ελληνικῶν πόλεων), ενώ παράλληλα συγγράφει σημαντικό μέρος από τα Μετὰ τὰ φυσικά του, το βιολογικού περιεχομένου έργο Περί ζῶων γενέσεως, τα Ἠθικά Νικομάχεια.

Ο Αριστοτέλης εγκαταλείπει οριστικά την Αθήνα — Το τέλος της ζωής του. Τα χρόνια έχουν περάσει. Ο Αριστοτέλης είναι πια τώρα

έναν ώριμο και ήρεμο στοχαστή. Η συζήτηση μαζί του είναι τώρα ευκολότερη, γιατί και η δική του στάση απέναντι στις γνώμες των άλλων προσδιορίζεται τώρα από περισσότερη κατανόηση. Το πράγμα γίνεται φανερό ακόμη και στο ύφος των έργων του αυτής της περιόδου. Είναι άλλωστε και οι εξωτερικές συνθήκες που τον βοηθούν να αφοσιωθεί στο έργο του. Η ζωή για έναν Μακεδόνα δεν είναι τώρα δύσκολη στην Αθήνα. Όσπου στα 323 έφτασε στην Αθήνα η είδηση ότι πέθανε ο Αλέξανδρος. Ο Αριστοτέλης αισθάνθηκε πως η ζωή του βρισκόταν πάλι μπροστά στον πιο μεγάλο κίνδυνο. Η συνταγή για τα ανεπιθύμητα πρόσωπα ήταν στην Αθήνα γνωστή από παλιά. Να βρεθεί ένας κατηγορος δεν ήταν καθόλου δύσκολο, και μια μικρή

αφορμή ήταν αρκετή για να απαγγελθεί κατηγορία για ασέβεια. Στην περίπτωση του Αριστοτέλη την αφορμή την πρόσφερε ένα ποίημα που ο φιλόσοφος είχε γράψει για τον αξέχαστο φίλο του Ερμία, που είχε βρει στο μεταξύ μαρτυρικό θάνατο. Η κατηγορία βασίστηκε στο γεγονός ότι το ποίημα αυτό του Αριστοτέλη είχε τη μορφή ενός παιάνα, του παραδοσιακού ύμνου στον θεό Απόλλωνα. Ακριβώς το "έγκλημα" ήταν ότι χρησιμοποιήθηκε αυτό το ποιητικό σχήμα για να υμνηθεί ένας κοινός θνητός —για τους Αθηναίους, ας μη το έλεγαν, αυτός ο κοινός θνητός ήταν ένας δηλωμένος φίλος του Φίλιππου, του βασιλιά της Μακεδονίας. Άλλο δεν έμενε στον Αριστοτέλη παρά να εγκαταλείψει για δεύτερη φορά την Αθήνα. Τη φορά αυτή πήγε να ζήσει στην

απέναντι Χαλκίδα, στο σπίτι που είχε εκεί από τη μητέρα του. Ο θάνατος τον βρήκε εκεί την επόμενη χρονιά.

Η παράδοση λέει πως όταν έφευγε ο Αριστοτέλης από την Αθήνα, τον ρώτησαν «Τίς ἔστιν ἡ τῶν Ἀθηναίων πόλις;». Εκείνος χαρακτήρισε την πόλη που τον φιλοξένησε τριάντα τόσα χρόνια με ένα αληθινά εντυπωσιακό επίθετο· την ονόμασε παγκάλη, πανέμορφη· παραπονέθηκε όμως πως πίσω από την ασύγκριτη ομορφιά της κρύβει μια ασχήμια από τις πιο σιχαμερές και τις πιο ανυπόφορες· χρησιμοποιώντας στίχους από την Οδύσσεια έκανε έναν δριμύ υπαινιγμό στους συκοφάντες, που δεν ήταν μόνο πολλοί στην Αθήνα· ήταν και ένα είδος που δεν έλειπε

δυστυχώς ποτέ, αφού πάντα βρίσκονταν οι πρόθυμοι να διαδεχτούν τους προηγούμενους! Σύμφωνα με μια δεύτερη διήγηση τον ρώτησαν επίσης τις κρίσιμες εκείνες μέρες γιατί εγκατέλειπε την Αθήνα, κι εκείνος απάντησε ότι δεν ήθελε να δώσει στους Αθηναίους την ευκαιρία να σφάλουν για δεύτερη φορά σε βάρος της φιλοσοφίας, κάνοντας, βέβαια, τη φορά αυτή υπαιτιγμό στη θανατική καταδίκη και στο τέλος του Σωκράτη.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. Δ, σελ. 392. Δες κυρίως Πέλλα, Πέργαμο.

Το συγγραφικό έργο του Αριστοτέλη. Ποια έργα του σώθηκαν ως εμάς και πώς; Ποια έργα του χάθηκαν και γιατί; Ήδη στην αρχαιότητα τα έργα του Αριστοτέλη χωρίζονταν σε δύο κυρίως ομάδες. Την πρώτη την αποτελούσαν έργα με τα οποία ο Αριστοτέλης απευθυνόταν σε ένα πλατύτερο αναγνωστικό κοινό, ένα κοινό πέρα από το ακροατήριό του στην Ακαδημία και, αργότερα, στο Λύκειο. Οι αρχαίοι ονόμαζαν τα έργα της ομάδας αυτής, ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο, εξωτερικά. Σήμερα δεν έχουμε από τα έργα αυτά του Αριστοτέλη παρά μόνο αποσπάσματα, κομμάτια δηλαδή, μικρότερα ή μεγαλύτερα, που διασώθηκαν στα έργα άλλων συγγραφέων της αρχαιότητας. Τη δεύτερη ομάδα την αποτελούν τα έργα

του που μας σώθηκαν ολόκληρα. Όλα τους σχεδόν είναι τα χειρόγραφα που είχε μαζί του ο Αριστοτέλης στα μαθήματά του· μερικά μάλιστα από αυτά δεν είναι παρά σημειώσεις στη συντομότερη δυνατή μορφή, πρέπει επομένως να είχαν γραφεί για αποκλειστικά προσωπική χρήση, για να βοηθήσουν δηλαδή τη μνήμη του Αριστοτέλη την ώρα της παράδοσης (οι αρχαίοι ονόμαζαν τα έργα αυτά ακροαματικά). Η απορία είναι πια τότε δικαιολογημένη: Τα έργα του Αριστοτέλη που κυκλοφόρησαν στο ευρύ κοινό, τα έργα επομένως που πολλαπλασιάστηκαν σε πλήθος αντιτύπων, είναι ακριβώς τα έργα του που χάθηκαν· αντίθετα, τα έργα του από τα οποία δεν υπήρξε καν δεύτερο αντίτυπο πέρα από το προσωπικό

του χειρόγραφο, αυτά έφτασαν τελικά ως εμάς. Τι έγινε και χάθηκαν τα πρώτα; Κάτι παραπάνω: Πώς έφτασαν ως εμάς τα δεύτερα; Είναι μια ιστορία που μοιάζει με μυθιστόρημα. Ας την παρακολουθήσουμε στα πιο κύρια σημεία της:

Ύστερα από τον θάνατο του Αριστοτέλη τα βιβλία του πέρασαν στην ιδιοκτησία του Θεόφραστου. Με τη σειρά του ο Θεόφραστος τα κληροδότησε στον Νηλέα από τη Σκήψη, τον τελευταίο που ζούσε ακόμη από τον στενό κύκλο των φίλων του Αριστοτέλη. Λίγο ύστερα από τον θάνατο του Θεόφραστου, δηλαδή λίγο ύστερα από το έτος 287/6, ο Νηλέας έφυγε από την Αθήνα για να εγκατασταθεί στην ιδιαίτερη πατρίδα του. Μαζί του έφερε εκεί και τα προσωπικά χειρόγραφα

του παλιού του φίλου, πιο πολύ από σεβασμό προς τη μνήμη του. Οι κληρονόμοι του, ανίδεοι άνθρωποι, δεν είχαν πια κανένα ενδιαφέρον για το περιεχόμενο των βιβλίων που κληρονόμησαν, πολύ θα ήθελαν όμως να τα σώσουν από τη βουλιμία των ηγεμόνων της Περγιάμου, που τι δεν θα έκαναν για να αποκτήσουν την πολύτιμη συλλογή, αφού είχαν και αυτοί αποδυθεί στον ίδιο με τους Πτολεμαίους της Αιγύπτου αγώνα για τη δημιουργία μεγάλης βιβλιοθήκης. Το μόνο λοιπόν που τους έμενε να κάνουν, σκέφτηκαν, ήταν να τα κρύψουν σε μια υπόγεια αποθήκη στη Σκήψη. Εκεί τα ανακάλυψε, ποιος ξέρει από ποιες πληροφορίες οδηγημένος, ένας περίφημος βιβλιόφιλος της Αθήνας, ο Απελλικών, στις αρχές

του 1ου πια αιώνα π.Χ. Ο Απελλι-
κών έφτασε στη Σκήψη στην κα-
τάλληλη στιγμή. Τα βιβλία είχαν
αρχίσει κιόλας να καταστρέφονται
από την υγρασία και τα σκουλήκια.
Τα αγόρασε λοιπόν και τα ξανάφερε
πίσω στην Αθήνα. Όταν όμως το 86
π.Χ. ο Ρωμαίος Σύλλας κυρίεψε την
Αθήνα, ανάμεσα στην πλούσια λεία
που έστειλε από εκεί στη Ρώμη, ή-
ταν και τα βιβλία του Αριστοτέλη.
Νέες περιπέτειες άρχιζαν εκεί για τα
βιβλία του μεγάλου φιλοσόφου. Αί-
τιοι τη φορά αυτή ήταν οι διάφοροι
αντιγραφείς. Όσπου στο δεύτερο
μισό του 1ου αιώνα π.Χ. ανέλαβε
και έφερε σε πέρας την έκδοση των
έργων του Αριστοτέλη ο Ροδίτης
Ανδρόνικος. Η έκδοση αυτή έδωσε
το έναυσμα για μια συστηματική
πλέον απασχόληση με τα έργα και
τη φιλοσοφία του Αριστοτέλη. Σύ-

ντομα άρχισε μάλιστα, με βάση τα αντίγραφα της έκδοσης αυτής, και ο σχολιασμός των έργων του Αριστοτέλη. Σ' αυτό ακριβώς το ενδιαφέρον, που ήταν καρπός της συστηματικής εργασίας του Ανδρόνικου, χρωστούμε εμείς σήμερα τα έργα του Αριστοτέλη όσα έχουμε. Την ίδια όμως στιγμή είμαστε υποχρεωμένοι να πούμε πως το ενδιαφέρον για τα έργα που αποκάλυψε στον κόσμο ο Ανδρόνικος, έκανε να ξεχαστούν τα άλλα έργα του Αριστοτέλη, εκείνα που είχαν γνωρίσει τη μεγάλη δημοσιότητα.

Μένει να τονίσουμε ότι ο Αριστοτέλης καλλιέργησε με εντυπωσιακή επιτυχία πολλούς επιμέρους φιλοσοφικούς και επιστημονικούς κλάδους (κάποιων μάλιστα από αυτούς υπήρξε και ο ιδρυτής και πρώτος διαμορφωτής τους). Μερικοί από

αυτούς είναι η λογική, η φυσική, η κοσμολογία, η ζωολογία, η βιολογία, η φυσιολογία, η ψυχολογία, η οντολογία, η ηθική και πολιτική φιλοσοφία, η ρητορική, η λογοτεχνική κριτική. Εμείς θα έχουμε εδώ την ευκαιρία να γνωρίσουμε μερικές βασικές διδασκαλίες του από τον χώρο της ηθικής και πολιτικής φιλοσοφίας του.

ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο Α' βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων του, που οφείλουν το όνομά τους στον πατέρα ή στον γιο (Νικόμαχο) του Αριστοτέλη που πέθανε έφηβος, ο φιλόσοφος μίλησε διεξοδικά για το πιο μεγάλο αγαθό που επιδιώκουν με τις πράξεις τους οι άνθρωποι (τὸ ἀκρότατον πάντων τῶν πρακτῶν ἀγαθῶν). Έδωσε στο αγαθό αυτό την ονομασία εὐδαιμονία και προσπάθησε να καθορίσει τη φύση του και το περιεχόμενό του.

Στην πραγματικότητα, με την πραγματεία του αυτή ο Αριστοτέλης εντάχθηκε στη χορεία εκείνων των στοχαστών που από τα μέσα περί-

που του 5ου αιώνα π.Χ. προσπάθησαν —με συζητήσεις και με γραπτές πραγματείες— να ορίσουν το περιεχόμενο και τους στόχους δύο "επιστημών" (τεχνῶν ἔλεγαν ακόμη εκείνοι) που άρχισαν να κάνουν, τότε για πρώτη φορά, την εμφάνισή τους: της ηθικής και της αγωγής. Όπως η αρχιτεκτονική, η ιατρική και οι άλλες τέχνες ήταν σε θέση να δηλώνουν ποια ήταν ακριβώς η συμβολή τους, είχαν και οι καινούργιες αυτές τέχνες την υποχρέωση να δηλώσουν τους δικούς τους στόχους και τις δικές τους επιδιώξεις (με άλλα λόγια: να πουν τι ήταν σε θέση να διδάξουν στους ανθρώπους). Άρχισαν έτσι να κάνουν την εμφάνισή τους διάφορες λέξεις-όροι, με τις οποίες απαντούσαν στα ερωτήματα αυτά οι στοχα-

στές που τις εισηγούνταν. Ο σοφιστής Πρωταγόρας λ.χ. υποστήριζε (όπως μαθαίνουμε από τον ομώνυμο πλατωνικό διάλογο) πως ήταν σε θέση να διδάσκει στους μαθητές του την εὐβουλίαν, να τους μεταδίδει δηλαδή την ικανότητα να σκέφτονται σωστά α) για τις υποθέσεις του σπιτιού τους (=πώς να κυβερνούν με τον καλύτερο τρόπο το νοικοκυριό τους) και β) για τις υποθέσεις της πολιτείας (=πώς να γίνουν ασυναγώνιστοι πολιτικοί και στα έργα και στους λόγους). Ένας σωκρατικός, πάλι, φιλόσοφος, ξεκινώντας αυτός από άλλη βάση και πολεμώντας αυτού του είδους τους όρους-αντιλήψεις, πρόβαλε τον όρο εὐτυχία, διακηρύσσοντας —προφανώς— ότι δεν έχει καμιά σημασία ποιες ικανότητες έχει ο κάθε αν-

θρωπος, αφού —στο τέλος— το παν εξαρτάται από την καλή του τύχη. Και άλλοι όμως —καθόλου λίγοι— φιλόσοφοι πρόβαλαν, ο καθένας με τη δική του ορολογία, τις προσωπικές τους απόψεις για το σημαντικό αυτό θέμα.

Ένας λοιπόν από τους όρους αυτούς ήταν και ο όρος εὐδαιμονία. Η λέξη, όπως βέβαια δείχνουν τα συστατικά της, σήμαινε αρχικά την εὐνοια του δαίμονος, του θείου, βρισκόταν επομένως ο όρος αυτός πολύ κοντά, θα λέγαμε, στον όρο εὐτυχία, αφού, όπως εκεί (στην εὐτυχία), έτσι και εδώ (στην εὐδαιμονία) εννοείται κάτι που δεν το πετυχαίνει ο άνθρωπος από μόνος του, αλλά κάτι που για να το αποκτήσει, πρέπει να το ζητήσει με προσευχή από τον θεό. Είμαστε,

από την άλλη, σε θέση να βεβαιωθούμε πως η λέξη αυτή είχε μια περιέργη σημασιακή εξέλιξη. Ήδη ο Ηράκλειτος, ο μεγάλος Εφέσιος σοφός που έζησε γύρω στο 500 π.Χ., είχε πει ότι «ἦθος ἀνθρώπῳ δαίμων» (=δαίμων για τον άνθρωπο δεν είναι παρά ο χαρακτήρας του). Το ίδιο είχε πει και ο Δημόκριτος, ο μεγάλος ατομικός φιλόσοφος του 5ου/4ου αι. π.Χ., αυτός μάλιστα με ακόμη μεγαλύτερη σαφήνεια: «εὐδαιμονίη ψυχῆς καὶ κακοδαιμονίη» διαβάζουμε σε ένα απόσπασμα από έργο του, και θέλει να πει: «είναι υπόθεση της ψυχῆς η ευδαιμονία και η κακοδαιμονία», ενώ σε ένα άλλο απόσπασμα διαβάζουμε ότι «εὐδαιμονίη οὐκ ἐν βοσκήμασιν οἴκεῖ οὐδὲ ἐν χρυσῷ· ψυχὴ οἴκητήριον δαίμονος», που πάει να πει: «η ευδαιμονία δεν κατοικεί =δεν έ-

χει να κάνει με τα πλούσια κοπάδια και με το χρυσάφι' η ψυχή είναι η κατοικία του δαίμονος = με την ψυχή έχει να κάνει ο δαίμων» (ίσως ήθελε να πει: η ευδαιμονία και η κακοδαιμονία). Όλα αυτά θέλουν να πουν πως αυτό ακριβώς που ο άνθρωπος περιμένει από τον δαίμονα, από το θείον, το έχει, στην πραγματικότητα, μέσα στον ίδιο τον εαυτό του' με άλλα λόγια: όλοι οι άνθρωποι επιζητούν την ευδαιμονία, μόνο όμως από τις δικές τους πράξεις εξαρτάται αν θα φτάσουν κάποτε ή όχι σ' αυτήν. Όλες λοιπόν αυτές οι ιδέες πρέπει, στο τέλος, να έγιναν καθοριστικές για του Αριστοτέλη τη σκέψη' το αποτέλεσμα ήταν ο ορισμός του της ευδαιμονίας όπως τον διαβάζουμε στο τέλος του Α' βιβλίου των Ηθι-

κῶν Νιχομαχείων του: «ἡ εὐδαιμονία ἐστὶ ψυχῆς ἐνέργειά τις κατ' ἀρετὴν τελείαν». Ενέργεια λοιπόν, κατά τον Αριστοτέλη, η ευδαιμονία του ανθρώπου, όχι κατάσταση, και πάντως ενέργεια της ψυχῆς του, με τους κανόνες της τέλειᾶς ἀρετῆς. Το τελευταίο μέρος του ορισμοῦ αὐτοῦ δείχνει καθαρά τη βαθιά πίστη του Αριστοτέλη πως την ευδαιμονία τους οἱ ἄνθρωποι μόνο με την κατάρκτηση της ἀρετῆς μπορούν τελικά να την εξασφαλίσουν. Αὐτός ἦταν και ο λόγος που ο Αριστοτέλης ἀναζήτησε με πολλή επιμονή, ἀλλά και με πολύν, ὅπως θα δούμε, ρεαλισμό τον ορισμό της ἀρετῆς' στην πραγματικότητα τα Ηθικά Νικομάχεια εἶναι, σχεδόν στο σύνολό τους, μια διεξοδικότατη διερεύνηση του ενδιαφέροντος αὐτοῦ θέματος.

Πριν από όλα όμως ο Αριστοτέλης χρειαζόταν να κάνει μια σημαντικότερη διάκριση. Ας παρακολουθήσουμε πώς οδηγήθηκε στη διάκριση αυτή: Η ψυχή του ανθρώπου, είπε ο Αριστοτέλης, αποτελείται κατ' αρχήν από δύο μέρη, από το λόγον ἔχον μέρος και από το ἄλογον (με δική μας διατύπωση: ο άνθρωπος ως ζωντανός οργανισμός λειτουργεί με δύο τρόπους: α) με βάση τη λογική του, β) με τρόπους που δεν έχουν καμιά απολύτως σχέση με το λογικό του). Η αρχική όμως αυτή διμερής "διαίρεση" κατέληξε σε μια τριμερή "διαίρεση", αφού ο Αριστοτέλης διέκρινε τελικά α) ένα καθαρά ἄλογον μέρος της ψυχής, β) ένα καθαρά λόγον ἔχον μέρος της, και γ) ένα μέρος που μετέχει και του ἄλόγου και του λόγον

ἔχοντος μέρους της ψυχῆς. Το πρώτο, εἶπε, ἔχει σχέση με τη διατροφή και την αύξηση του ἀνθρώπινου οργανισμού και ἄρα δεν ἔχει καμιά ἀπολύτως σχέση με την ἀρετή· το τρίτο (ο ἴδιος το ονόμασε ἐπιθυμητικόν) ἔχει σχέση με τις ἀρετές που περιγράφουν τον χαρακτήρα του ἀνθρώπου (ἠθικές ἀρετές), ἐνῶ το δεύτερο, που ἀφορᾶ ἀπόλυτα και καθαρὰ το λογικό μας, ἔχει σχέση με τις διανοητικές μας ἀρετές (με τη σοφία λ.χ. ἢ τη φρόνηση). Ἐτσι ο Ἀριστοτέλης κατέληξε να διακρίνει τις ἀνθρώπινες ἀρετές σε ἠθικές και διανοητικές.

Στις ἐνότητες που θα διαβάσουμε ἀπό το Β' βιβλίο των Ἠθικῶν Νικομαχείων ο λόγος εἶναι ἀποκλειστικά για τις ἠθικές ἀρετές.

Συνοπτικό σχεδιάγραμμα περιεχομένων των Ηθικών Νικομαχείων

Βιβλίο Α. Όλα τείνουν σε ένα αγαθό. Υπάρχουν διαφορετικές απόψεις για το αγαθό. Το ύψιστο αγαθό που μπορούμε να αποκτήσουμε μέσω της πράξης (τὸ πρακτὸν ἀγαθόν) είναι η ευδαιμονία. Η ευδαιμονία είναι «ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν τελείαν», γι' αυτό πρέπει να μελετήσουμε την αρετή. Η αρετή διακρίνεται σε ηθική και διανοητική.

Βιβλία Β-Ε. Εξέταση της ηθικής αρετής. Ορισμός της ως μεσότητας ανάμεσα σε δύο άκρα (=κακίες). Οι επιμέρους ηθικές αρετές.

Βιβλίο Ζ. Εξέταση της διανοητικής αρετής.

Βιβλίο Η. 1-11 Εγκράτεια και ακρασία· η δεύτερη ανήκει σ' αυτά που πρέπει να αποφεύγει ο άνθρωπος 12-15. Περί της ηδονής (Α).

Βιβλία Θ-Ι. Περί της φιλίας.

**Βιβλίο Κ. 1-5 Περί της ηδονής (Β)
6-10 Διερεύνηση της φύσης της ευδαιμονίας.**

ΕΝΟΤΗΤΑ 1η **(B1, 1-3)**

**Διανοητική και ηθική αρετή.
Ταιριάζει στη φύση μας η ηθική
αρετή;**

**Διττῆς δὴ τῆς ἀρετῆς οὐσης, τῆς
μὲν διανοητικῆς τῆς δὲ ἠθικῆς, ἡ
μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖον ἐκ διδα-
σκαλίας ἔχει καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν
αὔξησιν, διόπερ ἐμπειρίας δεῖται
καὶ χρόνου, ἡ δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους πε-
ριγίνεται, ὅθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε
μικρὸν παρεκκλῖνον ἀπὸ τοῦ ἔθους.
Ἐξ οὗ καὶ δῆλον ὅτι οὐδεμία τῶν
ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνε-
ται· οὐθὲν γὰρ τῶν φύσει ὄντων
ἄλλως ἐθίζεται, οἷον ὁ λίθος φύσει
κάτω φερόμενος οὐκ ἂν ἐθισθεῖη
ἄνω φέρεσθαι, οὐδ' ἂν μυριάκις**

αὐτὸν ἐθίζῃ τις ἄνω ῥιπτῶν, οὐδὲ
τὸ πῦρ κάτω, οὐδ' ἄλλο οὐδὲν τῶν
ἄλλως πεφυκότων ἄλλως ἂν ἐθι-
σθείη. Οὕτ' ἄρα φύσει οὔτε παρὰ
φύσιν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί, ἀλλὰ
πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς,
τελειούμενοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους.

Λεξιλόγιο

διττῆς: δύο ειδών, δύο λογίων

τὸ πλεῖον: κατά κύριο λόγο

διόπερ: γι' αυτό

δεῖται: έχει ανάγκη από, χρειάζεται

ἐξ ἔθους περιγίνεται: είναι αποτέ-

λεσμα συνήθειας, γεννιέται από τη

συνήθεια, από τον εθισμό

ὅθεν: από όπου

μικρὸν παρεκκλῖνον: που μικρή

παρουσιάζει διαφορά

οὐδεμία... φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται:

καμιά... δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως

ἄλλως ἐθίζεται: μπορεί να συνηθίσει σε κάτι διαφορετικό, μπορεί να αποκτήσει με εθισμό μια άλλη ιδιότητα

μυριάκις: χιλιάδες φορές (κατά λέξη: "δέκα χιλιάδες φορές")

ῥιπτῶν` (πρόσεξε: όχι ῥίπτων):

Μπορείς να πεις και τα άλλα δύο γένη της μετοχής;

τῶν ἄλλως πεφυκότων: από τα πράγματα που γεννιούνται από τη φύση με μια ορισμένη ιδιότητα

πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι

αὐτάς: (σ' εμάς που) έχουμε από τη φύση την ιδιότητα να τις δεχτούμε

τελειούμενοις` τελειόομαι-οὔμαι:

τελειοποιούμαι, ολοκληρώνομαι

ή δ' ήθικη έξ έθους περιγίνεται:
Και στον Πλάτωνα συναντούμε την ίδια διδασκαλία: «έμφύεται πᾶσι... τὸ πᾶν ήθος δια έθος». Λέει μάλιστα ο Πλάτωνας ότι ο άνθρωπος μπορεί να αποκτήσει κάποια ψυχικά χαρακτηριστικά ήδη από τα πρώτα στάδια της ανάπτυξής του.

ούδεμία... έγγίνεται: Ο Αριστοτέλης απορρίπτει εδώ την αριστοκρατική διδασκαλία ότι η αρετή είναι δώρο της φύσης, που τελεσίδικα δίνεται ή όχι από τη γέννησή του στον άνθρωπο.

οϊον ό λίθος: Όπως θα δούμε και παρακάτω, πολύ συχνά ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί απλά, συγκεκριμένα παραδείγματα για να ενισχύσει τον συλλογισμό του.

τελειούμενοι: Και σε άλλο έργο του ο Αριστοτέλης λέει πως η αρετή είναι τελείωσις τις. Θεωρεί δηλαδή ότι ο άνθρωπος ολοκληρώνεται, γίνεται τέλειος, με την απόκτηση της αρετής, εκπληρώνοντας έτσι τον σκοπό (τέλος) της ύπαρξης του. «...οἷς ὑπάρχει τὸ τέλος, σπουδαῖον <ὄν>, ταῦτα λέγεται τέλεια· κατὰ γὰρ τὸ ἔχειν τὸ τέλος τέλεια».

Θέματα για συζήτηση

1. ἡ μὲν διανοητικὴ... ἐξ ἔθους περιγίνεται: Αν αυτός είναι ο χαρακτήρας των διανοητικών και των ηθικών αρετών, ποιος έχει την κύρια ευθύνη για τη μετάδοση των πρώτων, και ποιος για την απόκτηση των δεύτερων;

2. ὅθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε: Πρόσεξε ὅτι ο Αριστοτέλης κάνει εδώ ετυμολογία της λέξης ἠθικός. Κάνε ὑστερα από αυτό κάποιες σκέψεις για τον τρόπο με τον οποίο ο Αριστοτέλης οδηγείται στην επισήμανση των (πραγματικών) σημασιών των λέξεων και σχολίασε τη σχέση που έχουν μέσα στη σκέψη του τα πράγματα με τις λέξεις που τα δηλώνουν.

3. ἐξ οὗ καὶ δῆλον ὅτι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται: Διατύπωσε με δικά σου λόγια τον συλλογισμό με τον οποίο ο Αριστοτέλης οδηγήθηκε σ' αυτό το συμπέρασμα.

ΕΝΟΤΗΤΑ 2η (B 1, 4)

Η ηθική αρετή καλλιεργείται με την ηθική πράξη

Ἔτι ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνε-
ται, τὰς δυνάμεις τούτων πρότε-
ρον κομιζόμεθα, ὕστερον δὲ τὰς
ἐνεργείας ἀποδίδομεν (ὅπερ ἐπὶ
τῶν αἰσθήσεων δῆλον· οὐ γὰρ ἐκ
τοῦ πολλάκις ἰδεῖν ἢ πολλάκις
ἀκοῦσαι τὰς αἰσθήσεις ἐλάβομεν,
ἀλλ' ἀνάπαλιν ἔχοντες ἐχρησάμεθα,
οὐ χρησάμενοι ἔσχομεν)· τὰς δ' ἀ-
ρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες
πρότερον, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλ-
λων τεχνῶν· ἃ γὰρ δεῖ μαθόντας
ποιεῖν, ταῦτα ποιοῦντες μανθάνο-
μεν, οἷον οἰκοδομοῦντες οἰκοδόμοι
γίνονται καὶ κιθαρίζοντες κιθαρι-

σταί' οὕτω δὴ καὶ τὰ μὲν δίκαια
πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα, τὰ δὲ
σώφρονα σώφρονες, τὰ δ' ἀνδρεῖα
ἀνδρεῖοι.

Λεξιλόγιο

παραγίνεται: υπάρχουν
τὰς δυνάμεις: τις δυνατότητες, τις
ικανότητες
κομιζόμεθα: αποκτούμε, βρισκό-
μαστε εφοδιασμένοι με
τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν: προ-
χωρούμε στις αντίστοιχες ενέργειες
ἀνάπαλιν: αντίθετα
ἔχοντες ἐχρησάμεθα: ἔχοντάς τις
κάναμε χρήση τους
οὐ χρησάμενοι ἔσχομεν: δεν τις
αποκτήσαμε ἔχοντας κάνει και ξα-
νακάνει χρήση τους

τὰς δυνάμεις κομιζόμεθα, τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν: Είναι θεμελιώδης στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη η διάκριση —συχνά αντιθετική— των εννοιών δύναμις και ἐνέργεια. Δύναμις είναι η δυνατότητα που έχει ένα πράγμα ή ένα ον να γίνει ή να κάνει κάτι, ενώ η ἐνέργεια είναι η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας. Γενικά ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η δεύτερη έχει μεγαλύτερη αξία από την πρώτη. Εδώ συνδέει τὰς δυνάμεις με το πρότερον και τὰς ἐνεργείας με το ὕστερον, εννοώντας ότι αἱ δυνάμεις ἔχουν χρονική μόνο προτεραιότητα ἐναντι τῶν ἐνεργειῶν. ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν: περίεργη εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς λέξεως

τῶν ἄλλων, εφόσον οι αρετές δεν περιλαμβάνονται στις τέχνες. Και στον Γοργία του Πλάτωνα συναντάμε παρόμοια χρήση: «...ὑπὸ τῶν πολιτῶν καὶ τῶν ἄλλων ξένων». οἷον οἰκοδομοῦντες... κιθαρισταί: την ίδια άποψη, ότι δηλ. η τέχνη κατακτάται με την εξάσκηση, συναντάμε και στον Πλάτωνα, ο οποίος μάλιστα λέει ότι και το παιδικό παιχνίδι είναι μια μορφή εξάσκησης για την τέχνη που το παιδί προορίζεται να ασκήσει στο μέλλον «...καί φημι τὸν ὀτιοῦν ἀγαθὸν ἄνδρα μέλλοντα ἔσεσθαι τοῦτο αὐτὸ ἐκ παίδων εὐθύς μελετᾶν δεῖν, παίζοντά τε καὶ σπουδάζοντα ἐν τοῖς τοῦ πράγματος ἑκάστοις προσήκουσιν».

Θέματα για συζήτηση

1. Όσα λέγονται στην ενότητα αυτή αποτελούν ένα δεύτερο αποδεικτικό επιχείρημα του Αριστοτέλη για την άποψή του ότι «οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται». Πες με δικά σου λόγια το επιχείρημα αυτό.
2. Πρόσεξε ότι ο Αριστοτέλης, που έχει οργανώσει εδώ τον λόγο του πάνω στο πρώτο πληθυντικό πρόσωπο (μανθάνομεν), βάζει στη θέση του προσώπου αυτού το τρίτο πληθυντικό πρόσωπο στη φράση «οἰκοδομοῦντες οἰκοδόμοι γίνονται καὶ κιθαρίζοντες κιθαρισταί». Μη βιαστείς να βγάλεις οποιοδήποτε συμπέρασμα. Αν, πάντως, αρχίζεις να έχεις μέσα σου κάποια υποψία

γι' αυτή την αλλαγή, περίμενε να δεις πώς θα συμπεριφερθεί ο Αριστοτέλης (από αυτή την άποψη) και στις τρεις επόμενες ενότητες. Τότε προσπαθήστε να βρείτε μέσα στην τάξη μια συνολική εξήγηση γι' αυτή την αλλαγή προσώπων στον λόγο (εδώ!) του Αριστοτέλη. Αποφασίστε επίσης τότε πόσο συνειδητή είναι από τον Αριστοτέλη η συμπεριφορά του αυτή.

ΕΝΟΤΗΤΑ 3η (B 1, 5-7)

Άλλα επιχειρήματα για τη σχέση ηθικής αρετής και ηθικής πράξης

Μαρτυρεῖ δὲ καὶ τὸ γινόμενον ἐν ταῖς πόλεσιν· οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθούς, καὶ τὸ μὲν βούλημα παντὸς νομοθέτου τοῦτ' ἐστίν, ὅσοι δὲ μὴ εὖ αὐτὸ ποιοῦσιν ἀμαρτάνουσιν, καὶ διαφέρει τούτῳ πολιτεία πολιτείας ἀγαθὴ φαύλης. Ἔτι ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται, ὁμοίως δὲ καὶ τέχνη· ἐκ γὰρ τοῦ κιθαρίζειν καὶ οἱ ἀγαθοὶ καὶ κακοὶ γίνονται κιθαρισταί. Ἀνάλογον δὲ καὶ οἰκοδόμοι καὶ οἱ λοιποὶ πάντες· ἐκ μὲν γὰρ τοῦ εὖ οἰκοδομεῖν ἀγαθοὶ οἰκοδόμοι

ἔσονται, ἐκ δὲ τοῦ κακῶς κακοί. Εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχεν, οὐδὲν ἂν ἔδει τοῦ διδάξοντος, ἀλλὰ πάντες ἂν ἐγίνοντο ἀγαθοὶ ἢ κακοί.

Λεξιλόγιο

τὸ βούλημα: ἡ θέληση, ἡ επιθυμία, ἡ επιδίωξη

ἁμαρτάνουσι: κάνουν λάθος, δεν πετυχαίνουν αυτό που επιδιώκουν

πολιτεία: πολίτευμα

τούτῳ: σ' αυτό, σ' αυτό το σημείο

φαύλης: λιγότερο καλής (ἄρα: κατώτερης, ὄχι: κακής)

ἐκ τῶν αὐτῶν: για τους ίδιους λόγους

διὰ τῶν αὐτῶν: με τα ίδια μέσα, με τους ίδιους τρόπους

ἀνάλογον: κατ' αναλογία, με ανάλογο τρόπο

οὐδὲν ἂν ἔδει τοῦ διδάξοντος: καθόλου δεν θα χρειαζόταν ο άνθρωπος που θα δίδασκε (=ο δάσκαλος)

Ερμηνευτικά σχόλια

πολιτεία πολιτείας ἀγαθὴ φαύλης:
Ο Αριστοτέλης συνήθως κάνει διάκριση ανάμεσα στα ορθά πολιτεύματα και τις παρεκβάσεις τους, δηλαδή τις εκτροπές από αυτά. Αυτή τη διάκριση θα τη συναντήσουμε παρακάτω, στις ενότητες από τα Πολιτικά. Εδώ όμως δεν αναφέρεται σ' αυτό· εδώ προϋποτίθεται ότι ο νομοθέτης επιδιώκει σε κάθε περίπτωση το καλό των πολιτών· απλώς μπορεί να μην έχει πάντοτε επιτυχία στον στόχο του αυτόν. Παρόμοια, σε άλλο χωρίο των Ηθικών Νικομαχείων, ο Αριστοτέλης

κάνει λόγο για νόμο που είναι κείμενος ὀρθῶς και ἔχει επιτυχία, και για νόμο ἀπεσχεδιασμένον (δηλαδή προχειροφτιαγμένο), που δεν ἔχει επιτυχία.

γίνεται... φθείρεται...: Οι έννοιες αυτές αποτελούν θεμελιώδες αντιθετικό ζεύγος ἤδη από τις απαρχές της φιλοσοφικής σκέψης (κι ένα ἔργο του Αριστοτέλη ἔχει τον τίτλο *Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς*).

Θέματα για συζήτηση

1. οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθοὺς: Ὅπως σε κάθε λέξη υπάρχει μια συλλαβή που τονίζεται περισσότερο από τις άλλες (= που προφέρεται δυνατότερα από τις άλλες), ἔτσι και σε κάθε φράση ο "τόνος" (= το μεγαλύτερο βάρος) πέφτει σε κάποια συγκεκρι-

κριμένη λέξη (αυτή δηλαδή η λέξη έχει το μεγαλύτερο "βάρος" για τη διαμόρφωση της συνολικής σημασίας της φράσης). Ποια είναι κατά τη γνώμη σου η λέξη αυτή στην παραπάνω φράση;

2. ὅσοι δὲ μὴ εὖ αὐτὸ ποιοῦσιν:

Ὅπως ξέρεις από τη γραμματική σου, η αντωνυμία αὐτός - αὐτή - αὐτό είναι επαναληπτική (= αναφέρεται σε κάτι για το οποίο έγινε λόγος προηγουμένως). Σε τι λοιπόν συγκεκριμένο αναφέρεται η λέξη αὐτό της παραπάνω φράσης;

(Προσπάθησε να το πεις σε αρχαίο ελληνικό λόγο!)

3. καὶ διαφέρει τούτῳ πολιτεία πολιτείας: Πρόσεξε ότι υπάρχει κόμμα π ρ ι ν από τον συμπλεκτικό σύνδεσμο καί. Κουβεντιάστε μέσα

στην τάξη για τις περιπτώσεις που χρειάζεται κόμμα π ρ ι ν από τον σύνδεσμο αυτόν και δοκιμάστε, ύστερα από αυτό, να μεταφράσετε με τον πιο σωστό πια τρόπο την παραπάνω φράση.

4. Ποια αποδεικτικά επιχειρήματα πρόσθεσε στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης για να υποστηρίξει τη βασική του σκέψη ότι «οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»;

ΕΝΟΤΗΤΑ 4η **(B 1, 7-8)**

Σε όλες τις περιστάσεις της (καθημερινής) ζωής μας διαπιστώνεται η σημασία της ηθικής πράξης για την απόκτηση της ηθικής Αρετής

Οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν ἔχει· πράττοντες γὰρ τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους γινόμεθα οἷ μὲν δίκαιοι οἷ δὲ ἄδικοι, πράττοντες δὲ τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς καὶ ἐθιζόμενοι φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν οἷ μὲν ἀνδρεῖοι οἷ δὲ δειλοί. Ὅμοίως δὲ καὶ τὰ περὶ τὰς ἐπιθυμίας ἔχει καὶ τὰ περὶ τὰς ὀργάς· οἷ μὲν γὰρ σώφρονες καὶ πρᾶοι γίνονται, οἷ δ' ἀκόλαστοι καὶ ὀργίλοι, οἷ μὲν ἐκ τοῦ οὕτως ἐν αὐτοῖς ἀναστρέφε-

σθαι, οἷ δὲ ἐκ τοῦ οὕτως. Καὶ ἐνὶ δὴ λόγῳ ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἕξεις γίνονται. Διὸ δεῖ τὰς ἐνεργείας ποιάς ἀποδιδόναι· κατὰ γὰρ τὰς τούτων διαφορὰς ἀκολουθοῦσιν αἱ ἕξεις. Οὐ μικρὸν οὖν διαφέρει τὸ οὕτως ἢ οὕτως εὐθύς ἐκ νέων ἐθίζεσθαι, ἀλλὰ πάμπολυ, μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν.

Λεξιλόγιο

οὕτω δὴ... ἔχει: ἔτσι λοιπόν συμβαίνει, το ίδιο λοιπόν συμβαίνει τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους: ὅσα συμβαίνουν στη συναλλαγή μας με τους άλλους ἀνθρώπους, ὅσα γίνονται κατὰ τις μεταξύ μας σχέσεις τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς: ὅσα ἔχουν μέσα τους το στοιχείο του φόβου (δεινός

<δέος: φόβος)

οὕτωςί: με αυτόν τον συγκεκριμένο τρόπο

ἐκ τοῦ... ἀναστρέφονται: με το να συμπεριφέρονται

αἱ ἕξεις γίνονται: διαμορφώνονται τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας

δεῖ τὰς ἐνεργείας ποιᾶς ἀποδιδόναι: πρέπει να προσδίδουμε μια ορισμένη ποιότητα στις ενέργειές μας

οὐ μικρὸν διαφέρει: δεν έχει μικρή σημασία, έχει μεγάλη σημασία.

(Πῶς λέγεται αυτό το σχήμα λόγου;)

εὐθύς ἐκ νέων: από την πιο μικρή ηλικία

Ερμηνευτικά σχόλια

ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἕξεις

γίνονται: Όπως διαβάζουμε αλλού στα Ηθικά Νικομάχεια, συμβαίνει και το αντίστροφο: οι έξεις γίνονται η πηγή των αντίστοιχων ενεργειών, και έτσι δημιουργείται ένας κύκλος. Ας πάρουμε ως παράδειγμα την ανδρεία: συνηθίζοντας να περιφρονούμε τους κινδύνους γινόμαστε ανδρείοι, και, αφού γίνουμε ανδρείοι, μπορούμε να αντιμετωπίζουμε ακόμη καλύτερα αυτά που προκαλούν φόβο.

οὐ μικρὸν — πάμπολυ — τὸ πᾶν: Αξίζει να προσέξουμε τη διαβάθμιση στη συλλογιστική διαδικασία.

Θέματα για συζήτηση

1. ἐν αὐτοῖς: Τίνος γένους λες πως είναι εδώ η επαναληπτική αντωνυμία; Με άλλη διατύπωση: Σε τι από τα προηγούμενα αναφέρεται η επα-

ναληπτική αντωνυμία αυτής της φράσης;

2. ἔξεις: Κουβεντιάστε μέσα στην τάξη για τον τρόπο με τον οποίο σχηματίστηκε αυτή η λέξη. Όταν από τη συζήτησή σας προκύψει η σημασία της αρχαίας ελληνικής αυτής λέξης, προχωρήστε πια τότε στη σύγκριση της σημασίας της αρχαίας ελληνικής λέξης με τη σημασία της νεοελληνικής λέξης ἔξη. Κρίνετε ύστερα από όλα αυτά τη σημασία με την οποία σας υποδείχθηκε παραπάνω να καταλάβετε την έκφραση: αἱ ἔξεις γίνονται.

3. οὐ μικρὸν οὖν διαφέρει...: Γιατί ο Αριστοτέλης επιμένει στο εὐθύς ἐκ νέων; Συμφωνείτε με τη θέση αυτή του φιλοσόφου, ιδίως με τη βαρύτητα που προσδίδει στη θέση

του αυτή η προσθήκη της φράσης:
μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν;

ΕΝΟΤΗΤΑ 5η (B 3, 1-2)

Η πραγμάτωση της ηθικής αρετής συνεπάγεται ευχαρίστηση για τον άνθρωπο

Σημείον δὲ δεῖ ποιεῖσθαι τῶν ἔξεων τὴν ἐπιγινομένην ἡδονὴν ἢ λύπην τοῖς ἔργοις· ὁ μὲν γὰρ ἀπεχόμενος τῶν σωματικῶν ἡδονῶν καὶ αὐτῷ τούτῳ χαίρων σῶφρων, ὁ δ' ἀχθόμενος ἀκόλαστος, καὶ ὁ μὲν ὑπομένων τὰ δεινὰ καὶ χαίρων ἢ μὴ λυπούμενός γε ἀνδρεῖος, ὁ δὲ λυπούμενος δειλός. Περὶ ἡδονᾶς γὰρ καὶ λύπας ἐστὶν ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ· διὰ μὲν γὰρ τὴν ἡδονὴν τὰ φαῦλα πράττομεν, διὰ δὲ τὴν λύπην τῶν καλῶν ἀπεχόμεθα. Διὸ δεῖ ἤχθαί πως εὐθὺς ἐκ νέων, ὡς ὁ Πλάτων φησὶν,

ὥστε χαίρειν τε καὶ λυπεῖσθαι οἷς
δεῖ ἢ γὰρ ὀρθὴ παιδεία αὕτη ἐστίν.

Λεξιλόγιο

σημεῖον... τῶν ἕξεων: (αποδεικτικό) σημάδι ὅτι ἔχουν πια διαμορφωθεί οἱ "ἕξεις"

τὴν ἐπιγινομένην ἡδονὴν ἢ λύπην τοῖς ἔργοις: τὴν ευχαρίστηση ἢ τὴν δυσἀρέσκεια (= τὸ ευχάριστο ἢ τὸ δυσἀρεστο συναίσθημα) που συνοδεύει τὶς πράξεις μας

ὁ ἀχθόμενος: αὐτός που δυσανασχετεῖ

τὰ φαῦλα: τὰ τιποτένια, τὰ μικρῆς ἀξίας (τὰ ἀνάξια) πράγματα

τῶν καλῶν ἀπεχόμεθα: ἀπέχουμε, μένουμε μακριὰ ἀπὸ τὰ ὀμορφα, ἀπὸ τὰ (αισθητικά) ωραία πράγματα

δεῖ ἤχθαί πως... ὥστε...: πρέπει να έχουμε πάρει εκείνη την αγωγή που θα μας κάνει να...

Ερμηνευτικά σχόλια

ὁ μὲν γὰρ ἀπεχόμενος... σώφρων:
Η σωφροσύνη, λοιπόν δεν πρέπει να απαιτεί συνεχώς εσωτερικό αγώνα στον πραγματικά σώφρονα άνθρωπο η αρετή γίνεται πηγή ευχαρίστησης και χαράς. Και αλλού στο ίδιο έργο ο Αριστοτέλης τονίζει ότι αἱ κατ' ἀρετὴν πράξεις εἶναι ἡδεῖαι.

περὶ ἡδονᾶς γὰρ καὶ λύπας ἐστὶν ἡ ἠθικὴ ἀρετή: Εδώ διακρίνουμε κάτι από τα πρώτα βήματα της ψυχολογίας, της οποίας θεμελιωτής θεωρείται από πολλούς ο Αριστοτέλης. Η ηθική συνδέεται στενά με συναι-

σθήματα και επιθυμίες (ενώ κάποιες θεωρίες τη σχετίζουν με το διανοητικό, κυρίως, μέρος του ανθρώπου). Την ίδια ιδέα, ότι δηλαδή αἱ ἡδοναὶ καὶ αἱ λύπαι επηρεάζουν αποφασιστικά τη ζωή των ατόμων και των κοινωνιών, τη συναντούμε και στον Πλάτωνα: «νόμων δὲ πέρυ διασκοπυμένων ἀνθρώπων ὀλίγου πᾶσά ἐστίν ἡ σκέψις περὶ τε τὰς ἡδονὰς καὶ τὰς λύπας ἔν τε πόλεσιν καὶ ἐν ἰδίοις ἡθεσιν»· ο Αριστοτέλης ὁμως συστηματοποίησε περισσότερο ἀπό τον δάσκαλό του την εξέταση των συναισθημάτων, και εἶδε τα συναισθήματα με λιγότερη, γενικά, αυστηρότητα ἀπό εκείνον.

διὰ... τὴν ἡδονὴν τὰ φαῦλα πράττομεν: Αν συγκρίνουμε την αναφορά της ἡδονῆς εδῶ με εκείνη στην

αρχή της ενότητας, γίνεται φανερό ότι πρέπει να διακρίνουμε μεταξύ "καλών" και "κακών" ηδονών: οι πρώτες συντείνουν στη διατήρηση της μεσότητας και του ορθού λόγου, ενώ οι δεύτερες έχουν το αντίθετο αποτέλεσμα. Η παιδεία λοιπόν καθιστά τον άνθρωπο ικανό να διακρίνει μεταξύ "καλών" και "κακών" ηδονών και να επιλέγει τις πρώτες. **ὡς ὁ Πλάτων φησίν: Ο Αριστοτέλης παραπέμπει στους πλατωνικούς Νόμους, όπου συναντούμε την άποψη αυτή για τον ρόλο της παιδείας.**

Θέματα για συζήτηση

1. σημείον δὲ δεῖ ποιεῖσθαι τῶν ἕξεων τὴν ἐπιγινομένην ἡδονὴν ἢ λύπην τοῖς ἔργοις: Κουβεντιάστε

μέσα στην τάξη για το κριτήριο που θέτει ο Αριστοτέλης προκειμένου να αποφανθεί κανείς αν έχουν πια οριστικά διαμορφωθεί οι "έξεις". Κάντε πιο συγκεκριμένη τη συζήτησή σας χρησιμοποιώντας τα παραδείγματα που χρησιμοποιεί και ο Αριστοτέλης. Στο τέλος δοκιμάστε να προσθέσετε και άλλα, δικά σας παραδείγματα.

2. Θυμηθείτε ότι είχαμε παραπέμψει σ' αυτό το σημείο τη συζήτηση για την εναλλαγή πρώτου και τρίτου πληθυντικού προσώπου που είχαμε προσέξει στη δεύτερη ενότητα. Συζητήστε λοιπόν στην τάξη για το θέμα αυτό.

3. Δύο φορές πιο πάνω η λέξη έξεις γράφτηκε μέσα σε εισαγωγικά. Γιατί;

4. Γράψε ένα σύντομο δοκίμιο (μιας

ή δύο σελίδων) α) για να επεξηγήσεις το περιεχόμενο του πλατωνικού ορισμού της αγωγής, β) για να δηλώσεις τη συμφωνία ή τη διαφωνία σου (κάνοντας δηλαδή κάτι σαν αυτό που έκανε και ο Αριστοτέλης).

ΕΝΟΤΗΤΑ 6η (Β 6, 1-4)

**Η αρετή καθιστά τον άνθρωπο
ικανό να εκτελέσει το προορισμέ-
νο γι' αυτόν έργο**

Δεῖ δὲ μὴ μόνον οὕτως εἰπεῖν, ὅτι ἕξις, ἀλλὰ καὶ ποία τις. Ῥητέον οὖν ὅτι πᾶσα ἀρετή, οὐ ἂν ἦ ἀρετή, αὐτό τε εὖ ἔχον ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ εὖ ἀποδίδωσιν, οἷον ἡ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀρετὴ τὸν τε ὀφθαλμὸν σπουδαῖον ποιεῖ καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ τῇ γὰρ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀρετῇ εὖ ὁρῶμεν. Ὁμοίως ἡ τοῦ ἵππου ἀρετὴ ἵππον τε σπουδαῖον ποιεῖ καὶ ἀγαθὸν δραμεῖν καὶ ἐνεγκεῖν τὸν ἐπιβάτην καὶ μείναι τοὺς πολεμίους. Εἰ δὴ τοῦτ' ἐπὶ πάντων οὕτως ἔχει, καὶ ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἀρετὴ εἴη ἂν ἡ ἕξις

ἀφ' ἧς ἀγαθὸς ἄνθρωπος γίνεται
καὶ ἀφ' ἧς εὖ τὸ ἑαυτοῦ ἔργον ἀπο-
δώσει. Πῶς δὲ τοῦτ' ἔσται,... ὣδ'
ἔσται φανερόν, ἐὰν θεωρήσωμεν
ποία τίς ἐστὶν ἡ φύσις αὐτῆς.

Λεξιλόγιο

ποία τις: τι λογῆς ἔξη, ποιας ακρι-
βῶς ποιότητος ἔξη
οὐ ἂν ἦ ἀρετὴ: ὁποιοῦ πράγματος
εἶναι ἀρετὴ
αὐτὸ τε εὖ ἔχον ἀποτελεῖ: καὶ το
ἴδιο το πρᾶγμα το κάνει να φτάσει
στην πιο καλή (την τελική, δηλαδή
την πιο τέλεια) κατάστασή του
**καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ εὖ ἀποδίδω-
σιν:** καὶ το βοηθεῖ να εκτελέσει με
τον σωστό τρόπο το ἔργο του, αὐτό
που εἶναι προορισμένο γι' αὐτό
σπουδαῖον: ἀξιόλογο

**ἐὰν θεωρήσωμεν: αν προσπαθή-
σουμε να δούμε, αν εξετάσουμε**

Ερμηνευτικά σχόλια

**ποία τις: Αν η ἔξη είναι αποτέλεσμα
όμοιων (= επαναληπτικά ίδιων) ε-
νεργειών, θα πει πως από την ποι-
ότητα των ενεργειών εξαρτάται και
η ποιότητα των ἔξεων. Οι αριστο-
τελικές επομένως ἔξεις μπορεί να
είναι και αξιόλογες αλλά και ανάξιες
λόγου —αυτό, στην πραγματικότη-
τα, είναι που ενδιαφέρει τον Αρι-
στοτέλη. Καταλαβαίνεις τώρα με τι
νόημα λέει ο Αριστοτέλης την έκ-
φραση ποία τις.**

**ἔργον: Βασική αντίληψη του Αρι-
στοτέλη είναι ότι «ἡ φύσις οὐδὲν
ποιεῖ μάτην». Αυτό σημαίνει ότι η
φύσις ανέθεσε, κατά τον Αριστοτέ-**

λη, σε καθετί σ' αυτόν τον κόσμο ένα ἔργον, έναν συγκεκριμένο προορισμό· υπάρχει λοιπόν ἔργον του οφθαλμού, ἔργον του ἵππου, ἔργον του ανθρώπου, ἔργον του χεριού και ἔργον του ποδιού. Και στον Πλάτωνα διαβάζουμε: «ὄφθαλμῶν...ἔστι τι ἔργον;», «δοκεῖ τί σοι εἶναι ἵππου ἔργον;». Αλλού στα Ηθικά Νικομάχεια ο Αριστοτέλης θα μιλήσει για το ἔργον που επιτελεί ο κάθε επιμέρους "τεχνίτης" (αθλητής, αγαλματοποιός, κιθαριστής), παράλληλα με το ἔργον του ανθρώπου (που είναι «ψυχῆς ἐνέργεια κατὰ λόγον ἢ μὴ ἄνευ λόγου»).

Θέμα για συζήτηση

Πρόσεξε ότι η λέξη ἀρετή είναι για τον Αριστοτέλη μια λέξη που δεν

προορίζεται μόνο για τον άνθρωπο. Ταιριάζει —είναι σαν να μας λέει— και για τα έμψυχα και για τα άψυχα πράγματα (αυτό θα πει ότι μπορεί να χρησιμοποιείται και για τα ζώα). Με αυτό το γενικό νόημα, ποιο είναι το περιεχόμενο της λέξης ἀρετή; (Τόνισε τα δύο κύρια στοιχεία που διακρίνει στην έννοια ἀρετή κάθε πράγματος, άρα και του ανθρώπου, ο Αριστοτέλης).

Λεπτομέρεια από ένα χειρόγραφο της Φυσικής Ἀκροάσεως του Αριστοτέλη, 13ος αι. (Παρίσι, Βιβλιοθήκη Mazarine).

ΕΝΟΤΗΤΑ 7η (B6, 4-8)

Η αρετή βρίσκεται στη μεσότητα. Προσδιορισμός της έννοιας "μεσότητα"

Ἐν παντὶ δὴ συνεχεῖ καὶ διαιρετῶ
ἔστι λαβεῖν τὸ μὲν πλεῖον τὸ δ' ἔλατ-
τον τὸ δ' ἴσον, καὶ ταῦτα ἢ κατ' αὐτὸ
τὸ πρᾶγμα ἢ πρὸς ἡμᾶς... Λέγω δὲ
τοῦ μὲν πράγματος μέσον τὸ ἴσον
ἀπέχον ἀφ' ἐκατέρου τῶν ἄκρων,
ὅπερ ἐστὶν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πᾶσιν,
πρὸς ἡμᾶς δὲ ὃ μήτε πλεονάζει μή-
τε ἐλλείπει· τοῦτο δ' οὐχ ἓν, οὐδὲ
ταῦτὸν πᾶσιν. Οἷον εἰ τὰ δέκα πολ-
λὰ τὰ δὲ δύο ὀλίγα, τὰ ἕξ μέσα λαμ-
βάνουσι κατὰ τὸ πρᾶγμα ἴσῳ γάρ
ὑπερέχει τε καὶ ὑπερέχεται· τοῦτο
δὲ μέσον ἐστὶ κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν

ἀναλογίαν. Τὸ δὲ πρὸς ἡμᾶς οὐχ οὕτω ληπτέον· οὐ γὰρ εἴ τῳ δέκα μναῖ φαγεῖν πολὺ δύο δὲ ὀλίγον, ὁ ἀλείπτῃς ἕξ μνᾶς προστάξει· ἔστι γὰρ ἴσως καὶ τοῦτο πολὺ τῷ ληψομένῳ ἢ ὀλίγον· Μίλωνι μὲν γὰρ ὀλίγον, τῷ δὲ ἀρχομένῳ τῶν γυμνασίων πολὺ. Ὀμοίως ἐπὶ δρόμου καὶ πάλης. Οὕτω δὴ πᾶς ἐπιστήμων τὴν ὑπερβολὴν μὲν καὶ τὴν ἔλλειψιν φεύγει, τὸ δὲ μέσον ζητεῖ καὶ τοῦθ' αἰρεῖται, μέσον δὲ οὐ τὸ τοῦ πράγματος ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς.

Λεξιλόγιο

ἐν παντὶ συνεχεῖς: σε καθετί που παρουσιάζει συνοχή, συνέχεια
διαιρετῶ: που μπορεί να διαιρεθεί.
(Θυμήσου με την ευκαιρία τη σημασία των ρηματικῶν επιθέτων σε

-τός και -τέος. Αλήθεια, γιατί τα επιθέτα αυτά τα λέμε ρηματικά;)

πλεῖον: ένα κομμάτι μεγαλύτερο από το άλλο

ἔλαττον: ένα κομμάτι μικρότερο από το άλλο

ἀρα διαίρεση σε δύο ἄνισα μέρη

ἴσον: ένα κομμάτι ἴσο με το άλλο (ἀρα διαίρεση σε δύο ἴσα μέρη)

κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα: σε σχέση με το ἴδιο το πράγμα (: με μέτρο τα ἴδια τα πράγματα: με κριτήρια αντικειμενικά)

πρὸς ἡμᾶς: σε σχέση με εμάς (: με μέτρο τον εαυτό μας: με κριτήρια υποκειμενικά)

πᾶσιν: για όλους

πλεονάζει: είναι πάρα πολύ

ἐλλείπει: είναι πολύ λίγο

ἴσῳ γὰρ ὑπερέχει καὶ ὑπερέχεται:

γιατί αυτό (= το 6) υπερέχει το ένα από τα άλλα δύο (= το 2) κατά τον ίδιο αριθμό μονάδων κατά τον οποίο υπερέχεται από το άλλο (= το 10): υπερέχει και υπερέχεται κατά τον ίδιο αριθμό μονάδων.

κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν ἀναλογίαν: σύμφωνα με τις διδασκαλίες της αριθμητικής

τῷ: ΤΙΝΙ

μνᾶ: μονάδα βάρους, η οποία όμως παρουσίαζε μεγάλη ποικιλία από εποχή σε εποχή και από πόλη σε πόλη. Εδώ ο λόγος πρέπει να είναι για την αττική μνα, που στην εποχή του Αριστοτέλη πρέπει να είχε βάρος ± 435 γρ.

ὁ ἀλείπτης: ο προπονητής

Μίλωνι (ονομαστική: Μίλων): μεγάλος αθλητής από τον Κρότωνα, τη

γνωστή ελληνική αποικία στην Κάτω Ιταλία. Έζησε στον 6ο αι. π.Χ. Η αρχαιότητα μιλούσε με θαυμασμό για τη μεγάλη του δύναμη.

δρόμος: τρέξιμο

ἐπιστήμων: ειδήμονας, γνώστης, ειδικός

φεύγει: αποφεύγει

ζητεί: ψάχνει να βρει, επιζητεί, προσπαθεί να πετύχει

αίρειται: προτιμά, επιλέγει

μέσον οὐ τὸ τοῦ πράγματος: όχι το από καθαρά ποσοτική άποψη μέσον

Ερμηνευτικά σχόλια

μήτε πλεονάζει μήτε ἐλλείπει: Εδώ είναι χρήσιμο να θυμηθούμε όσα διαβάσαμε στην 4η Ενότητα για τις αρετές που αρμόζουν σε κάθε πε-

ρίσταση. Η κάθε αρετή κατά τον Αριστοτέλη είναι μεσότης, είναι δηλ. το μέσον ανάμεσα στα δύο άκρα, την υπερβολή και την έλλειψη, που έχουν και τα δύο αρνητικό χαρακτήρα. Έτσι, ο ανδρείος βρίσκεται στο μέσον, ενώ στο ένα άκρο —της υπερβολής— βρίσκεται ο θρασύς και στο άλλο άκρο —της έλλειψης— ο δειλός. Το ίδιο συμβαίνει και με τις αρετές της σωφροσύνης και της πραότητας, που είναι μεσότητες' στο άκρο της υπερβολής σχετικά με τις αρετές αυτές βρίσκεται, αντίστοιχα, ο ακόλαστος και ο οργίλος. Ο Αριστοτέλης δεν αναφέρει καν (στην 4η Ενότητα) το άκρο της έλλειψης σχετικά με τις αρετές αυτές, επειδή συναντάται πολύ πιο σπάνια από το άκρο της υπερβολής.

έπιστήμων: Έχει παρόμοια σημα-

σία με τον όρο τεχνίται που θα δούμε στην επόμενη ενότητα. Δεν εννοούνται δηλαδή εδώ επιστήμες όπως τα μαθηματικά, γιατί αυτές δεν ασχολούνται με το υποκειμενικό αλλά με το αντικειμενικό μέσο.

Θέματα για συζήτηση

1. εἰ τὰ δέκα πολλά τὰ δὲ δύο ὀλίγα, τὰ ἕξ μέσα λαμβάνουσι κατὰ τὸ πρᾶγμα: Εξήγησε με ένα σχήμα το αριθμητικό μέσον που περιγράφεται εδώ.
2. Ο Αριστοτέλης δεν είχε ακόμη στη διάθεσή του τις τόσο σημαντικές για τον δικό μας λόγο λέξεις αντικειμενικός και υποκειμενικός, βρέθηκε όμως αυτή τη στιγμή στην ανάγκη να εκφράσει τις δύο αυτές έννοιες. Μπροστά σε ανάλογο πρό-

βλημα ο Αριστοτέλης βρέθηκε πολλές φορές στη διάρκεια των επιστημονικών του ενασχολήσεων, εφόσον ήταν ο πρώτος που ασχολήθηκε με κάποιους επιστημονικούς κλάδους ή πρώτος αυτός αντιμετώπισε με έναν καινούργιο, σε σχέση με τους παλιότερους στοχαστές, τρόπο κάποιους τομείς της ανθρωπίνης σκέψης και γνώσης. Ο κάθε όμως επιστήμονας, όταν κατά τη διάρκεια των ερευνών του βρίσκεται στην ανάγκη να εκφράσει με λόγο τις ιδέες του, δεν έχει βέβαια πρόχειρες και εύκολες τις λύσεις· μερικές μάλιστα φορές χρειάζεται να κάνει και περισσότερες από μια δοκιμές ώσπου να καταλήξει (αν καταλήξει!) σε κάτι οριστικό. Συνέβη, νομίζεις, το ίδιο και με τον Αρι-

**στοτέλη στην περίπτωση που μας
απασχολεί;**

ΕΝΟΤΗΤΑ 8η **(B 6, 9-10)**

Ὅπως ἡ τέχνη, ἔτσι καὶ ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ στοχεύει στο μέσον

Εἰ δὴ πᾶσα ἐπιστήμη οὕτω τὸ ἔργον εὖ ἐπιτελεῖ, πρὸς τὸ μέσον βλέπουσα καὶ εἰς τοῦτο ἄγουσα τὰ ἔργα (ὅθεν εἰώθασιν ἐπιλέγειν τοῖς εὖ ἔχουσιν ἔργοις ὅτι οὐτ' ἀφελεῖν ἔστιν οὔτε προσθεῖναι, ὡς τῆς μὲν ὑπερβολῆς καὶ τῆς ἐλλείψεως φθειρούσης τὸ εὖ, τῆς δὲ μεσότητος σωζούσης, οἱ δ' ἀγαθοὶ τεχνῖται, ὡς λέγομεν, πρὸς τοῦτο βλέποντες ἐργάζονται), ἢ δ' ἀρετὴ πάσης τέχνης ἀκριβεστέρα καὶ ἀμείνων ἔστιν ὥσπερ καὶ ἡ φύσις, τοῦ μέσου ἂν εἶη στοχαστικὴ. Λέγω δὲ τὴν ἠθικὴν' αὕτη γάρ ἐστι περὶ πάθη καὶ

πράξεις, ἐν δὲ τούτοις ἔστιν ὑπερ-
βολὴ καὶ ἔλλειψις καὶ τὸ μέσον.

Λεξιλόγιο

τὸ ἔργον εὖ ἐπιτελεῖ: εκπληρώνει
σωστά το ἔργο της

βλέπουσα: έχοντας στραμμένο το
βλέμμα της, αποβλέποντας

ὄθεν: γι' αυτό

εἰώθασιν ἐπιλέγειν: συνηθίζουν να
προσθέτουν στο τέλος ὅτι..., να λέ-
νε στο τέλος για κάτι ὅτι...

στοχαστικός εἰμί τίνος: ἔχω για
στόχο μου κάτι

Ερμηνευτικά σχόλια

**ἐπιστήμη ~ τέχνη — ἀρετή — φύ-
σις:** Και οι τρεις ἔχουν τη δυνατότη-
τα δημιουργίας κάποιας μορφής:

η τέχνη μορφοποιεί το υλικό της, η φύση δημιουργεί επίσης μορφές, η αρετή δίνει μορφή στην προσωπικότητα του ανθρώπου. Ο Αριστοτέλης συγκρίνει τις τρεις έννοιες μεταξύ τους: η αρετή είναι ανώτερη από την τέχνη, γιατί μορφοποιεί στην ουσία του τον άνθρωπο· η φύση είναι ανώτερη από την τέχνη (σε άλλο του έργο διαβάζουμε: «μᾶλλον δ' ἔστι τὸ οὐ ἔνεκα καὶ τὸ καλὸν ἐν τοῖς τῆς φύσεως ἔργοις ἢ ἐν τοῖς τῆς τέχνης»)· γι' αυτό ἡ τέχνη μιμεῖται τὴν φύσιν.

οὐτ' ἀφελεῖν... οὔτε προσθεῖναι:
Τα ἀπαρέμφατα βρίσκονται σε ἀντιστοιχία (με ἀντίθετη σειρά) πρὸς τοὺς ὅρους ὑπερβολή και ἔλλειψις που ἀκολουθοῦν· οἱ δύο, πάλι, αὐτοὶ ὅροι ἀντιπαρατίθενται στὸν ὅρο μεσότης που ἀκολουθεῖ.

τοῦ μέσου: Η έννοια αυτή έχει κεντρική, όπως βλέπουμε, θέση στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη. Προϋπάρχει στον Πλάτωνα, ο οποίος κάνει λόγο για το μέτριον και τη συμμετρία με παρόμοια σημασία («μετριότης γὰρ καὶ συμμετρία κάλλος δήπου καὶ ἀρετὴ πανταχοῦ συμβαίνει γίνεσθαι»)· όμως συστηματική αξιοποίηση και ισχυρή θεμελίωσή της γίνεται από τον Αριστοτέλη.

λέγω δὲ τὴν ἠθικὴν: Οι διανοητικές αρετές, όπως λ.χ. η σοφία, δεν είναι μεσότητες, γιατί αυτές είναι ασυμβίβαστες με τις έννοιες υπερβολή και ἔλλειψη.

πάθη: Αλλού στο ίδιο ἔργο διαβάζουμε τα εξής: «λέγω δὲ πάθη μὲν ἐπιθυμίαν ὀργὴν φόβον θάρσος φθόνον χαρὰν φιλίαν μῖσος πόθον

ζῆλον ἔλεον, ὅλως (= γενικά) οἷς ἔπεται ἡδονὴ ἢ λύπη».

Θέμα για συζήτηση

τοῦ μέσου ἂν εἶη στοχαστική:
Πρόσεξε ὅτι ο Αριστοτέλης απέφυγε να πει: τοῦ μέσου ἐστὶ στοχαστική. Προσπάθησε να καταλάβεις τη διαφορά των δύο εκφραστικών τρόπων και εξήγησε στη συνέχεια την προτίμηση του Αριστοτέλη για την πρώτη —μπορούμε ἄραγε ἀπὸ την προτίμησή του να βγάλουμε συμπεράσματα και για τον χαρακτήρα του; Μη ξεχνᾶς αὐτό που λένε, πως «το ὄφους εἶναι ο ἄνθρωπος»! Θα βοηθηθεῖς, πάντως, στην προσπάθειά σου, αν ξαναθυμηθεῖς ἀπὸ το συντακτικό σου α) τη σημασία του εκφραστικού σχήματος της

δυναμική, ευκτική, και β) τη λεγόμενη (=;) "απλή σκέψη του λέγοντος"

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

(Δημήτρης Λυπουρλής - Δέσποινα Μωραΐτου)

Βίος και έργα.....7

Η ΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ

Εισαγωγή48

Ενότητα 1η (B 1, 1-3).....60

Ενότητα 2η (B 1, 4).....66

Ενότητα 3η (B 1, 5-7).....72

Ενότητα 4η (B 1, 7-8).....78

Ενότητα 5η (B 3, 1-2).....84

Ενότητα 6η (B 6, 1-4).....91

Ενότητα 7η (B 6, 4-8).....97

Ενότητα 8η (B 6, 9-10).....106

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιόσημο, θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7, του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α΄).

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.

